

Torunn Kvinge

Næringslivets tilpasninger ved økt internasjonalisering

Forprosjekt – Buskerud fylke

Torunn Kvinge

Næringslivets tilpasninger ved økt internasjonalisering

Forprosjekt - Buskerud fylke

Forskningsstiftelsen Fafo 1997
ISSN 0804-5135

Innhold

Forord	5
Kapittel 1 Oppsummering	7
Kapittel 2 Direkte investeringer og handel. Generelle trender	10
2.1 Direkte investeringer	10
2.1.1 Norske direkte investeringer i utlandet	13
2.1.2 Utenlandske direkte investeringer i Norge	19
2.2 Handel.....	22
2.3 Oppsummering	24
Kapittel 3 Kjennetegn ved Buskerud fylke	25
3.1 Industristruktur	26
3.2 Eksport.....	28
3.3 Utenlandske eierinteresser.....	30
3.4 Intervjuundersøkelse	33
3.5 Oppsummering	35
Kapittel 4 Internasjonale handelsavtaler. Virkninger for ulike industribransjer	37
4.1 Innledning.....	37
4.2 Virkninger for ulike bransjer	38
4.3 Handelshindringer norske bedrifter opplever ved eksport	40
4.4 Oppsummering	42
Kapittel 5 Prosjektbeskrivelse	43
5.1 Innledning.....	43
5.2 Prosjektopplegg	43
5.3 Datagrunnlag, metode og framdrift.....	44
Vedlegg 1 Direkte investeringer.....	46
Vedlegg 2 Industristruktur. Buskerud fylke.....	48
Vedlegg 3 Utenlandske eierinteresser. Buskerud fylke	51
Litteratur	52

Forord

Tiltakende internasjonalisering har store konsekvenser for norsk næringsliv. Eksport- og importkonkurrerende næringer opplever i første instans endrede etterspørselsforhold som følge av opprettelse eller oppheving av tollbarrierer, multinasjonale selskapers strategiske tilpasninger og så videre. Men også skjermede næringer vil kunne merke konsekvensene som underleverandører til konkurranseutsatt virksomhet. Innen enkelte bransjer er tidligere skjermede virksomheter blitt konkurranseutsatte. Dette gjelder for eksempel foretak som har hatt offentlig sektor som kunde.

Det foreliggende notatet oppsummerer forarbeidet til et større prosjekt om næringslivets tilpasninger ved økt internasjonalisering. Forprosjektet er finansiert av Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) og Buskerud Fylkeskommune. Hovedformålet er å kartlegge kunnskapsstatus og peke på utfordringer for videre forskning. Forprosjektet munner ut i en prosjektbeskrivelse som blant annet inneholder hvilke spørsmål som bør fokuseres og datagrunnlag.

Notatet starter med en oppsummering i kapittel 1. Kapittel 2 omhandler generelle trender når det gjelder internasjonal handel og investeringer. I kapittel 3 gjør vi rede for næringsstruktur og eierstruktur i Buskerud fylke. Dette kapitlet inneholder også en oppsummering av en intervjuundersøkelse som er gjennomført i løpet av mai 1997 med ledelsen i 25 industriforetak i fylket. Kapittel 4 inneholder oversikt over relevante handelspolitiske avtaler samt mulige konsekvenser for de viktigste industribransjene i Buskerud. I kapittel 5 diskuteres hvordan et større forskningsprosjekt kan gjennomføres.

Referansegruppen har bestått av Per Steinar Jensen, NHO i Buskerud, Ann Kristin Nyrønning og Jon Veia fra NHO sentralt, samt Oddmar Aurvoll, Kay Bjerke og Paul Odvar Liseth, Buskerud Fylkeskommune. Takk for nyttige innspill underveis i arbeidet! Tori Grytli og Eivind Falkum ved Fafo har kommentert ulike utkast til hele notatet, mens Even Aas ved Fafo og Knut Sørli ved NHO har kommentert kapittel 4. Takk også til dere! Gjenstående feil og mangler står selvsagt forfatteren alene ansvarlig for. Till sist takk til publikasjonsavdelinga ved Premraj Sivasamy for rettellegging av manus for publisering.

Det foreliggende notatet bør sees i sammenheng med Fafo-notat 1996:9 *Norske foretaks investeringer i utlandet*, som er finansiert av Næringslivets Hovedorganisasjon. I dette arbeidet beskrives blant annet utviklingen i norske selskapers direkte investeringer i utlandet.

Oslo, juli 1997
Torunn Kvinge

Kapittel 1 Oppsummering

I en liten åpen økonomi som den norske, er handel med varer og tjenester viktig for å oppnå høy levestandard. Det siste tiåret har vært preget av betydelige endringer på det handelspolitiske området med blant annet utvidelse av EU og opprettelse av EØS og WTO-avtalen. Et annet trekk er at direkte investeringer i stadig større grad setter sitt preg på økonomien. Veksten i direkte investeringer på verdensbasis er betydelig høyere enn veksten i brutto nasjonalprodukt og eksport. Selskaper organiserer produksjonen på tvers av landegrenser. En stor del av verdens handel og forskning- og utviklingsvirksomhet (FoU) foregår også innenfor slike selskaper. Utenlandske selskaper kjøper opp norske bedrifter, og norske foretak lokaliserer seg med virksomhet over hele kloden.

Vi har per i dag liten kunnskap om hvilken rolle utenlandsk kapital spiller for næringslivet, målt i andel av de sysselsatte som arbeider i utenlandseide foretak, målt som andel av produksjonen eller målt ved overføring av kompetanse, forsknings- og utviklingsvirksomhet fra utenlandske morselskaper til norske datterselskaper. Det foreligger også lite informasjon om norske selskaper sine utenlandsinvesteringer.

Buskerud et «industrifylke»

Buskerud er et «industrifylke» i den forstand at industrien har relativt større betydning for sysselsettingen her enn i gjennomsnitt for hele landet. Mange industribedrifter tilhører norske eller utenlandske storforetak, mens andre har selv produksjonsvirksomhet i utlandet. Kjemisk produksjon og verkstedsproduksjon er framtrepende industribransjer når det gjelder utenlandsk kapital. Sammen med treforedling er dette bransjer som også står for en høy andel av eksporten fra fylket. Arbeidsplasser innen konkurranseutsatte bransjer som treforedling og verkstedsindustri utgjør over 60 prosent av industriarbeidsplassene i Buskerud i 1994. En betydelig andel av arbeidsplassene innen disse bransjene på landsbasis er å finne i dette fylket.

Omtrent to tredjedeler av eksporten går til EU-land, inkludert Sverige, Danmark og Finland. Sverige er det enkeltlandet som kjøper mest varer fra Buskerud. Men det eksporteres også for betydelige beløp til Asia og Nord Amerika, hvor salg av maskiner og transportmidler spiller størst rolle. Bearbejdede varer er for øvrig en mye viktigere bestanddel av eksporten fra Buskerud enn fra landet som helhet.

Direkteinvesteringer

I 1994 svarer «europisk» kapital til 88 prosent av all direkteid utenlandsk kapital i Buskerud. Av utenlandsk direkteid kapital i denne næringen kom i 1990 om lag to tredjedeler fra Sverige. I 1994 er den svenske andelen gått ned til vel en tredjedel. Når svensk eierandel er redusert, kan det ha sammenheng med at enkelte storforetak ikke lenger har utenlandsk kapital, at svenskeide foretak er lagt ned, eller at virksomheten er flyttet til et annet fylke.

En forenklet spørreundersøkelse til 25 bedrifter i Buskerud viser at de fleste ikke opplever alvorlige problemer som følge av at Norge ikke er medlem av EU. Flere påpeker imidlertid viktigheten av å ha en frihandelsavtale med EU, som EØS-avtalen. Undersøkelsen viser videre at globalisering av økonomien er en faktor som spiller en rolle for mange foretak, særlig de mellomstore eller store, konkurranseutsatte foretakene. Mange foretak er enten selv eid av utenlandske selskaper eller driver virksomhet utenfor Norges grenser. Beslutninger om hvor produksjonen skal lokaliseres er dermed en del av hverdagen, enten ved at de selv står ovenfor slike valg eller må forholde seg til beslutninger fattet i utlandet.

Behov for forskning

Den største analysen av norsk kapitalimport og direkte utenlandske investeringer i norske foretak ble foretatt midt på sekstitallet. Senere undersøkelser bygger på datamateriale for ett år eller for en relativt kort tidsperiode. På sytti-, åtti- og nittitallet har det vært omfattende endringer i rammevilkårene for direkte investeringer, blant annet gjennom utvikling av norsk oljeøkonomi, opphevelser av restriksjoner på kapitalbevegelser, utvidelsen av EU og endringer i skattesystemet, såvel i Norge som i sentrale investerland.

For å få god kunnskap om hva som påvirker foretakenes beslutninger, er det nødvendig med mer omfattende undersøkelser og oppfølging over flere år. Endrede rammebetingelser har større betydning for enkelte næringer og bransjer enn for andre. Siden næringsstrukturen er ulik i ulike deler av landet, vil også konsekvensene være forskjellige i forskjellige regioner. En høy andel av de utenlandske foretakene innen industri lokaliserer sin virksomhet til Buskerud, Telemark og Vestfold. Disse tre fylkene samarbeider om strategisk næringsplan. Et forskningsprosjekt kunne ta utgangspunkt i dette området som en «industriell region» og sammenlikne utviklingen her med utviklingen i en region i Sverige. Alternativt kan man innen enkeltbransjer sammenlikne norske og svenske bedrifter, og samtidig se på hvilke kjennetegn som er spesielle for det aktuelle svenske området.

Det er særlig interessant å foreta sammenlikninger mellom regioner i Norge og Sverige fordi Sverige er EU medlem siden 1.januar 1995. At Sverige ligger sentralt i Norden, kan tenkes å medføre at selskaper bruker virksomhet der som utgangspunkt for å betjene hele det nordiske markedet. Svenske selskaper står videre bak en høy andel av utenlandsk kapital i norsk industri.

Hovedformålet med et forskningsprosjekt ville være å få belyst følgende spørsmål:

- Hvilke valg gjør utenlandske og norske multinasjonale selskaper med hensyn til lokalisering av produksjonsvirksomhet i regionen Buskerud/Telemark/Vestfold eller Sverige, og hva er det som begrunner velgene?
- Hva utløser lokaliseringsspørsmål, og hvem foretar beslutningene?
- Hvilken betydning har svensk EU-medlemskap, særlige næringspolitiske tiltak for å tiltrekke seg investeringer eller andre forskjeller i rammevilkår for de lokaliseringsvalgene som foretas?
- Hvilke virkninger har direkte investeringer for produksjon, sysselsetting og handelsstrømmer i regionen?

For å belyse disse spørsmålene, kan databasene til Statistisk sentralbyrå, Norges Bank, Skattedirektoratet, Statistiska Centralbyrån og Industriens Utredningsinstitut i Sverige benyttes. I tillegg er det ønskelig å gjennomføre intervju med ledelsen i norske og utenlandske morselskaper og produksjonsbedrifter i Norge og Sverige med jevne mellomrom, samt samle inn data om hvordan blant annet produksjon og handel fordeler seg på de ulike enhetene i konserner. Undersøkelsen bør strekke seg over minst fire år, slik at det for eksempel foretas innsamling av data gjennom postenquete/intervju etter at årsberetningen foreligger i 1997, 1998 og 1999.

Kapittel 2 Direkte investeringer og handel.

Generelle trender

2.1 Direkte investeringer

Direkte investeringer¹ på tvers av landegrenser får stadig større betydning for økonomien i de enkelte land. I 1995 var veksten i direkte investeringer betydelig høyere enn veksten i eksport, verdens produksjon og innenlandske bruttoinvesteringer.²

Mens multinasjonale selskaper tidligere hovedsakelig lokaliserte seg der det var rikelig tilgang på naturressurser og billig arbeidskraft, er tilgang på ny teknologi, kompetanse og godt utdannet arbeidskraft i dag viktige faktorer bak investeringer på tvers av landegrenser.³ Europeiske selskaper som er blant verdens 100 største, er hovedsakelig virksomme innen forsknings- og utviklingsintensive næringer som kjemisk - og farmasøytisk industri.⁴

Omfanget direkte investeringer i verden

Det er om lag 39 000 multinasjonale selskaper med i underkant av 270 000 datterselskaper eller filialer i verden.⁵ En stor del av den direkte investerte kapitalen går mellom OECD-land. OECD-land har per 1994 en *beholdning* direkteeid kapital på 2124 milliarder dollar, samtidig som beholdningen direkte investert kapital i OECD-landene er 1484 milliarder dollar. Omfanget direkteeid kapital fra USA, Storbritannia, Japan, Tyskland og Frankrike utgjør nesten to tredjedeler av OECD-landenes samlede direkteinvesteringer i 1994. Sverige ligger her på en tiende plass, mens Norge ligger på en tolvte plass i 1995.

I gjennomsnitt over perioden 1990-1995 er investeringsflyten ut av Norge større enn inn. Dette har resultert i at omfanget utenlandsk direkte investert kapital i Norge i 1995 er høyere

¹ *Direkte investeringer på tvers av landegrenser* defineres gjerne som investeringer der eieren ønsker å etablere en varig økonomisk forbindelse og utøve effektiv innflytelse på virksomheten (Wamli og Hansen 1993, United Nations 1995). Dette til forskjell fra rene pengeplasseringer eller porteføljeinvesteringer. En eierandel på ti prosent av de stemmeberettigede aksjene e.l. anses vanligvis for nederste grense for muligheten for kontroll (United Nations 1995).

² United Nations (1996).

³ Andersson, Fredriksson, Svensson (1996).

⁴ United Nations (1996).

⁵ United Nations (1996).

enn norsk direkte investert kapital i utlandet⁶, jf figur 2.1. Ser man på investeringsomfanget, har Norge i 1994 mottatt 1,1 prosent og står bak 0,8 prosent av samlet direkteinvestert kapital i OECD-landene.⁷ 2,5 prosent av verdens multinasjonale selskaper er hjemmehørende i Norge, mens én prosent av datterselskapene til verdens multinasjonale selskaper er lokalisert i landet.⁸

Fusjoner og oppkjøp

Fusjoner og oppkjøp er ofte brukt som strategi for å sikre seg nye produksjonssteder i utlandet. Næringer med særlig høy aktivitet når det gjelder oppkjøp og fusjoner på tvers av landegrenser, er energidistribusjon, telekommunikasjon, farmasøytiske produkter og finansielle tjenester. Noe av veksten forklares med liberalisering og deregulering/privatisering på infrastrukturområdet. De fleste oppkjøp og fusjoner finner sted i Vest Europa, og da særlig i Storbritannia og Frankrike. Europeiske selskaper foretar oppkjøp for å tilpasse seg EUs indre marked, blant annet slik at de bedre kan utnytte stordriftsfordeler i produksjonen.⁹

Framtidige lokaliseringsområder

Mellom de 100 største multinasjonale selskapene i verden¹⁰, ser selskaper hjemmehørende i USA, Europa som sitt viktigste framtidige lokaliseringsområde. Dette gjelder spesielt innen høyteknologisk produksjon og konsumvareindustrien. På samme måte ser europeiske selskaper USA som sitt viktigste lokaliseringsområde. Men amerikanske og europeiske selskaper har også et positivt syn på Asia; denne regionen er dermed forventet å ha den høyeste veksten i verdens største multinasjonale selskaper sine planlagte kapitalinvesteringer i andre halvdel av nittiårene. Av de om lag 120 000 datterselskapene til multinasjonale selskaper som er lokalisert til utviklingsland, har for øvrig Kina om lag 45 000 datterselskaper, Filippinene har nesten 15 000 og Singapore har om lag 11 000. Disse tre asiatiske landene har dermed nesten 60 prosent av multinasjonale selskapers datterselskaper, som er lokalisert til utviklingsland.

Mer om enkelte lands investeringer

Fra Tyskland har kapitalflyten ut vært mye høyere enn inn i hele perioden 1992-1995. Både i Tyskland og Storbritannia var kapitalflyten ut av landet rekordhøy i 1995, jf tabell 2 i vedlegg

⁶ Norges Bank.

⁷ OECD (1996).

⁸ United Nations (1996).

⁹ United Nations (1996).

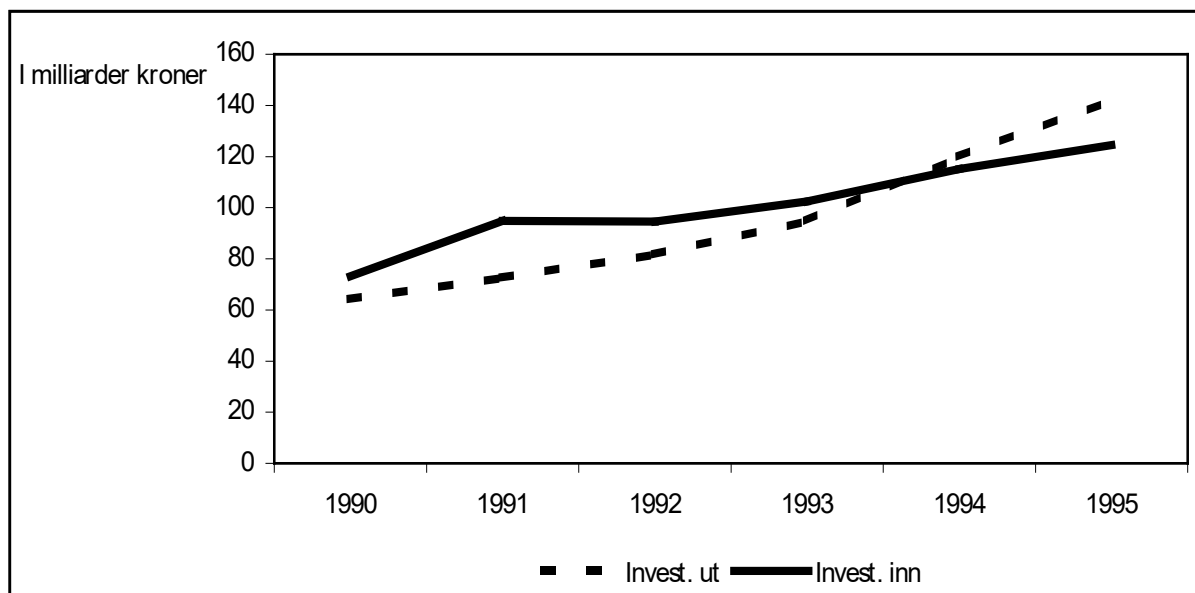
¹⁰ Blant verdens 100 største multinasjonale selskaper er to svenske (Volvo og Electrolux) og ett norsk (Norsk Hydro). Norsk Hydro ligger på 99 plass i verdenssammenheng, når man kun ser på omfanget direkte investert kapital. Etter en beregnet indeks for transnasjonalitet ligger imidlertid selskapet på 57 plass. Denne indeksen tar hensyn til hvor mye direkte investert kapital utgjør av totalkapitalen, salg i utlandet i forhold til totalt salg og antall sysselsatte i utlandet i forhold til totalt antall sysselsatte i selskapet. I 1994 arbeider for eksempel halvparten av Norsk Hydros ansatte utenfor Norge (United Nations 1996).

1. Storskalainvesteringer i de viktigste markedene, som er EU og USA, har preget de britiske investeringene. Tyske multinasjonale selskaper har derimot delvis investert utenlands for å slippe unna et høyt kostnadsnivå og sterk valuta hjemme, og delvis fordi privatiseringsprogrammet i den østlige delen av landet nærmest er avsluttet. Veksten i japanske multinasjonale selskapers investeringer i utlandet er raskere enn hjemme. Det meste av investeringene går til Øst- og Sørøst-Asia med sikte på å etablere regionale eller lokale nettverk eller å betjene lokale markeder. Japanske selskaper deltar nå i stor grad i oppkjøp og fusjoner, mens de tidligere gjerne foretok nyetableringer.

Sentral- og Øst-Europa

Sentral- og Øst-Europa mottar fem prosent av verdens direkte investerte kapital i 1995 én prosent i 1991. I perioden 1989-1993 har det meste av investeringene i Sentral- og Øst-Europa sammenheng med privatisering av statlige foretak. I 1994 utgjør andelen kapital som går til privatisering av statlige foretak 18 prosent av de direkte investeringene. Økonomien i flere land begynner å bedre seg, og multinasjonale selskaper ser muligens et potensielt marked vokse fram. Av de 55 000 datterselskapene til multinasjonale selskaper, som er lokalisert til Sentral- og Øst-Europa ligger i 1994 nesten 64 prosent i Tsjekkia og Ungarn, mens 19 prosent ligger i Russland og Ukraina.¹¹

Figur 2.1 Omfanget utenlandsk direkte investert kapital i Norge og norsk direkte investert kapital i utlandet 1990-1995.

Kilde: Norges Bank (1996a og 1997)

¹¹ United Nations (1996).

2.1.1 Norske direkte investeringer i utlandet ¹²

Tabell 2.1 viser *omfanget* av direkte investert kapital i utlandet, fordelt på land. Utviklingen er forholdsvis stabil, selv om store utgående investeringer enkelte år kan gi betydelige utslag. I perioden 1990-1995 øker omfanget av norsk direkte investert kapital i utlandet, i følge Norges Banks statistikk fra 64,3 til 142,3 milliarder norske kroner.

Fra 1993 til 1994 bidro nye investeringer (i form av oppkjøp, fusjoner, nyetableringer o.l.) til en økning i direkteinvestert kapital med 9 milliarder kroner, mens vel ti milliarder kroner av økningen mellom de to årene skyldtes investeringer i allerede eksisterende norske foretak ute.¹³ Dette bildet bekrefter trenden ellers på nittitallet, idet store deler av nyinvesteringene har gått til allerede eksisterende bedrifter i utlandet.

Mye av kapitalen går til EU-land

Det meste av de norske direkte investeringene er lokalisert til europeiske land og da fortrinnsvis EU-land. Dette bildet har vært forholdsvis stabilt på nittitallet. Andelen investeringer til EU-land utgjør nesten 75 prosent i 1990 og i underkant av 74 prosent i 1995, når man regner med de nye EU-medlemmene Sverige, Finland og Østerrike også i 1990. Andelen av investeringene som går til nordiske land økte fra 32 prosent i 1990 til nesten 39 prosent i 1995. Sammen med Danmark og Sverige er Storbritannia og USA de viktigste enkeltlandene som mottar norsk direkte investert kapital.

Omfanget av direkte investert kapital i Øst-Europa er forholdsvis beskjedent og utgjør 0,8 milliarder kroner ved utgangen av 1995. Det har imidlertid vært en fordobling i investeringsomfanget både fra 1993 til 1994 og fra 1994 til 1995. Også når det gjelder Asia har det vært en vekst i investeringene, fra 1 milliard i 1990 til 4,6 milliarder i 1995.¹⁴

Stor konsentrasjon i direkteeid kapital på eiersiden og i utlandet

Norges Banks undersøkelse omfatter om lag 3000 utenlandske selskaper med norske eierinteresser, et omfang som har endret seg lite på nittitallet. To tredjedeler er direkte eiet av norske investorer ved at de har minst ti prosent av egenkapitalen. En tredjedel er indirekte eiet gjennom et direkteeid selskap i utlandet.

En stor del av den investerte kapitalen konsentreres om et relativt lite antall foretak, lokalisert i utlandet. På grunn av denne kapitalkonsentrasjonen kan endringer i enkeltforetak i utlandet gi betydelige utslag på statistikken.

Videre er det de store norske selskaper som dominerer bildet. Bak de om lag 3000 norskeide selskapene i utlandet står det om lag 1000 investorer. De 19 største norske investorene står imidlertid bak omtrent tre fjerdedeler av direkteinvesteringene i 1994.¹⁵

¹² Dette avsnittet bygger for en stor del på Kvinge (1996).

¹³ Den totale økningen fra 1993 til 1994 utgjorde 24,5 milliarder kroner. Av dette hadde 4,9 milliarder kroner sammenheng med at norske selskapers kortsiktige fordringer første gang var inkludert i statistikken i 1994. Norges Bank (1996b).

¹⁴ Norges Bank (1997).

¹⁵ Norges Bank (1996b).

Oversikter fra Norges Eksportråd viser at Norsk Hydro er svært dominerende i denne sammenhengen. Selskapet er lokalisert i nesten alle land med norskeid virksomhet, ofte med flere bedrifter i ett og samme land. Norsk Hydro, som hovedsakelig driver med framstilling av gjødsel eller aluminium, har som oftest relativt store produksjonsbedrifter.

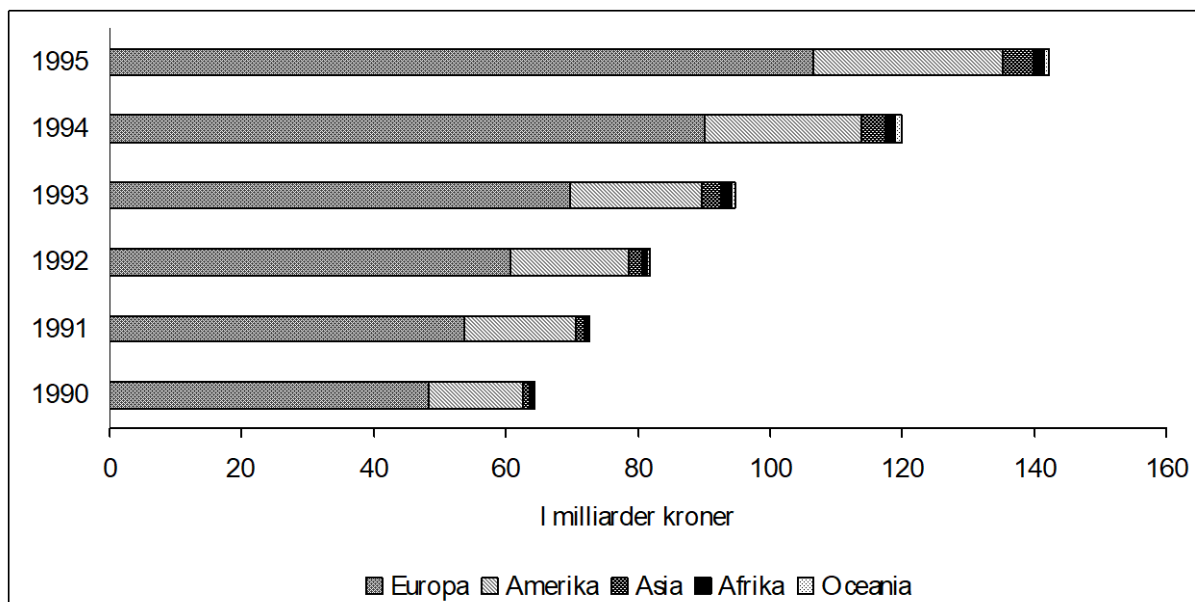
Tabell 2.1 Norsk direkte investert kapital i utlandet 1990-1995 Milliarder norske kroner (prosent av total)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Total	64,3 (100)	72,6 (100)	81,7 (100)	94,8 (100)	119,9 (100)	142,3 (100)
Europa	48,2 (75)	53,7 (74,0)	60,8 (74,4)	69,8 (73,6)	90,1 (75,2)	106,6 (74,9)
Danmark	11,3 (17,6)	12,6 (17,4)	12,8 (15,7)	14,8 (15,6)	26,7 (22,3)	29,7 (20,9)
Storbritannia	8,8 (13,7)	9,3 (12,8)	8,2 (10,0)	11,2 (11,8)	10,7 (8,9)	12,0 (8,4)
Tyskland	1,3 (2,0)	2,8 (3,9)	7,9 (9,7)	7,8 (8,2)	8,7 (7,3)	7,8 (5,5)
Nederland	8,4 (13,1)	8,5 (11,7)	8,1 (9,9)	8,5 (9,0)	8,4 (7,0)	12,0 (8,4)
Sverige	9,0 (14,0)	9,7 (13,8)	11,0 (13,5)	14,6 (15,4)	15,1 (12,6)	19,7 (13,8)
Øvrige Europa	9,4 (14,6)	10,8 (14,9)	12,8 (15,7)	12,9 (13,6)	20,5 (17,1)	25,4 (17,9)
Amerika	14,5 (22,6)	16,9 (23,3)	17,8 (21,8)	19,7 (20,8)	23,8 (19,9)	28,7 (20,2)
USA	10,5 (16,3)	11,7 (16,1)	12,5 (15,3)	13,7 (14,5)	16,7 (13,9)	20,2 (14,2)
Øvrige Amerika	4,0 (6,2)	5,2 (7,2)	5,3 (6,5)	6,0 (6,3)	7,1 (5,9)	8,5 (6,0)
Asia	1,0 (1,6)	1,2 (1,7)	2,0 (2,5)	3,1 (3,3)	3,5 (2,9)	4,6 (3,2)
Afrika	0,4 (0,6)	0,5 (0,7)	0,8 (1,0)	1,6 (1,7)	1,6 (1,3)	1,6 (1,1)
Oceania	0,2 (0,3)	0,3 (0,4)	0,3 (0,4)	0,6 (0,6)	0,9 (0,8)	0,8 (0,6)
Norden	20,6 (32,0)	23,7 (32,6)	25,3 (31,0)	31,3 (33,0)	46,7 (39,0)	55,1 (38,7)
EU-land	48,0 (74,7)	53,5 (73,7)	60,5 (74,1)	69,4 (73,2)	89,3 (74,5)	105,3 (74,0)
OECD-land	61,4 (95,5)	67,9 (93,5)	75,9 (92,9)	85,6 (90,3)	110,0 (91,7)	129,6 (91,8)

Kilde: Norges Bank (1997)¹⁶

¹⁶ Norges Bank har i noen år publisert oversikter over norske selskapers direkte investeringer i utlandet med bakgrunn i Skattedirektoratets utenlandsoppgave. Tallene representerer bokførte verdier i de utenlandske foretakene. Utenlandsoppgaven er ikke basert på konsernregnskap, men på regnskapsopplysninger for hver enkelt enhet i utlandet. Eier et norsk direkteid foretak i utlandet mer enn 50 prosent i et tredje foretak, regnes dette også som en norsk direkteinvestering. Dette betraktes da som indirekte direkteide foretak.

Figur 2.2 Norsk direkte investert kapital i utlandet 1990-1995 fordelt på geografiske områder

Kilde: Norges Bank (1997)

Hvorfor investerer norske foretak i utlandet?

Randøy (1994) diskuterer i sin doktoravhandling ulike faktorer som påvirker hvordan norske selskaper betjener et marked i utlandet med bakgrunn i en spørreundersøkelse til de største norske eksportbedriftene i 1993.¹⁷ I følge disse analysene påvirker følgende faktorer graden av markedsengasjement: Muligheter for globale synergieffekter, muligheter for tilgang til ny teknologi, muligheter for å utnytte stordriftsfordeler, kulturell avstand, attraktivt marked, overføring av intern kompetanse i selskapet.

Resultatene viser at jo større mulighetene er for globale synergieffekter, eller for at selskapet kan høste framtidige fordeler ved å få tilgang til ny teknologi i dag, jo større er

¹⁷ Undersøkelsen gjelder industriprodukter og det antas følgende måter å betjene markedet på:

1. Eksport fra produksjonsbedrift i Norge
2. Salgsselskap i utlandet
3. Strategisk allianse (lisensiering, joint venture i produksjon med minoritetseie, e.a.)
4. Direkte investeringer i form av majoritetseie i produksjonsbedrift i utlandet
5. Direkteinvestering refererer i dette arbeidet til investeringer der det norske morselskapet eier minst 50 prosent i det utenlandske datterselskapet. Som salgsselskap defineres utenlandsk engasjement der datterselskapet ikke er engasjert i lokal produksjon. Direkteinvestering i form av produksjonsbedrifter innebærer ofte også salgsaktiviteter.
6. Analysen er begrenset til å omfatte følgende markeder: Sverige, Tyskland, Storbritannia, Spania, Polen, USA og Japan. Analyseenheterne er de 129 divisjonene i de 50 største norske eksportorienterte virksomhetene. Disse virksomhetene representerer en høy andel av landets eksport og direkte investeringer.

sannsynligheten for at selskapet utvider sitt markedsengasjement til å være noe mer enn ren eksport. Randøy finner således at strategiske faktorer er viktige for å forstå norske selskapers utenlandsengasjementer. Internasjonal erfaring i utgangspunktet fører til større vektlegging av søken etter å utnytte globale synergieffekter. Når det gjelder hvor vidt det opprettes *produksjonsenheter* i utlandet, spiller globale synergieffekter ingen signifikant rolle mens muligheter for tilgang på ny teknologi er viktig. Randøys analyser bekrefter hypotesen om at jo mer intern kunnskap et foretak har opparbeidet seg, jo større er sannsynligheten for at denne kunnskapen tas vare på ved å produsere i utlandet. Han finner videre at jo mer stordriftsfordeler et foretak har, jo større er sannsynligheten for at det etablerer produksjon i utlandet.

Benito (1995) har i sin doktoravhandling testet flere hypoteser, utledet fra ulike teoretiske perspektiver på multinasjonale selskapers adferd.¹⁸ Blant annet finner han ingen støtte for den såkalte internasjonaliseringsteorien. I følge denne teorien er internasjonalisering en læringsprosess, som innebærer at når et foretak går inn i et fremmed marked, skjer det først gjennom eksport. Andre skritt innebærer opprettelse av salgsselskap, mens det først i et tredje stadium legges opp til produksjon i det fremmede landet.

Industri

Industrien er den næringen i Norge som investerer mest i utlandet. Over det aktuelle tidsrommet har industrien redusert sin relative betydning noe til fordel for olje og bergverk, men står i 1994 likevel for mer enn halvparten av investeringsomfanget. Ved utgangen av 1994 kan rundt 2/3 av industriens samlede investerte kapital i utlandet tilskrives selskaper innen produksjon av kjemiske produkter, mineralolje-, kull-, gummi og plastprodukter. Dette har ikke endret seg vesentlig på nittitallet.

I 1994 er vel 60 prosent av norske industriselskapers direkte investeringer lokalisert til EU-land. Dette er noe mindre enn i 1990 da over 71 prosent av kapitalomfanget var investert i dette området. Norske industriforetak har i 1994 plassert 2,8 prosent av sin direkte investerte kapital i virksomhet i Asia. Tilsvarende tall for 1990 er 1,6 prosent, slik at det gjennomsnittlig har vært en viss vekst over det aktuelle tidsrommet.

I en intervjuundersøkelse som er gjennomført ved Fafo i slutten av 1996¹⁹ og som omfatter 26 teknologiforetak, blir det fra flere bedriftsledere hevdet at høyt utdannet arbeidskraft er relativt billig i Norge, og at produktiviteten i norsk næringsliv generelt er høy. Av de 26 foretakene opplyses det imidlertid i 9, at enten er produksjonen allerede lagt - eller så vurderes det å legge hele eller deler av produksjonen til utlandet på grunn av høyt kostnadsnivå i Norge. Reduksjon av lønnskostnader er sjelden motivet alene, men er gjerne kombinert med at det er oppstått kapasitetsproblemer i den norske virksomheten, at det er en fordel å ha produksjon i flere land, behov for nærhet til kundene, skatteincentiver, e.l. Hvilken betydning lønnskostnadene spiller, varierer med hvor arbeidskraftintensiv

¹⁸ Databasen omfatter 203 direkte investeringer innen industriproduksjon, foretatt av norske selskaper i perioden 1910-1984.

¹⁹ Kvinge (1996).

produksjonsprosessen er. I mange bransjer utgjør innsatsvarer, kapital eller bruk av energi en betydelig høyere andel av kostnadene enn arbeidskraften.

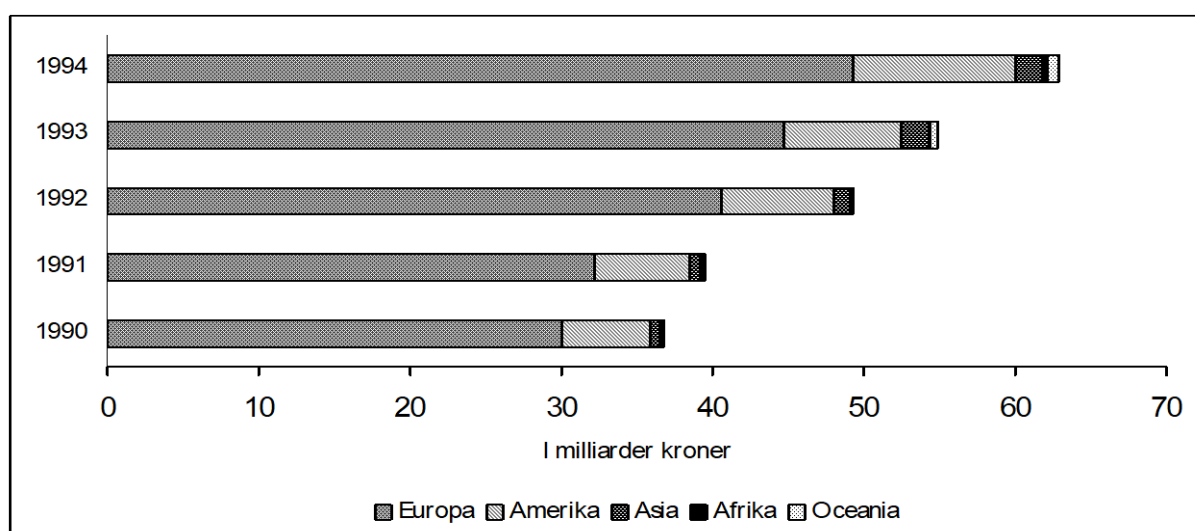
Når det gjelder konsekvenser for produksjon og sysselsetting i Norge, sier nesten alle uten unntak at disse er positive. Dette begrunnes enten med at:

- De produktene som framstilles ute er komplementære eller supplerende til de som framstilles hjemme, slik at produksjon ute ikke direkte erstatter produksjon hjemme.
- Ved å ha et større produktspekter (med komplementære produkter) går omsetningen totalt opp.
- Oppkjøp av bedrifter i utlandet bedrer markedsadgangen generelt for selskapet. Produksjon i andre land har med andre ord en «døråpnerfunksjon».
- Gjennom oppkjøp av produksjonsvirksomhet i utlandet kan selskapet få tilgang på ny teknologi og kompetanse som kommer virksomheter i Norge til gode.

Men det sies også at produksjon i utlandet truer lavkompetansearbeidsplasser i norsk industri. For enkelte produkter er transport- eller lagerkostnadene av avgjørende betydning for hvor produksjonen lokaliseres. Tolv selskaper nevner ønske om bedre markedstilgang som drivkraft bak uteetableringen. Ved oppkjøp av bedrifter som framstiller produkter som ikke er like, men som utfyller det som framstilles hjemme, er det mulig å få tilgang til et distribusjonsapparat samtidig som varesortimentet kan utvides.

For å komme inn på markedet i enkelte land, er det nødvendig å ha lokal produksjon. Særlig nyindustrialiserte land ønsker lokalt innhold i de varene som selges der. Andre faktorer kan være gunstige skatteordninger eller at man ønsker å komme innenfor tollbarrierer. Dette er nevnt i forbindelse med etableringer i Brasil, India og Kina.

Figur 2.3 Norsk direkte investert kapital i utlandet 1990-1994 fordelt på geografiske områder. Industri.

Kilde: Norges Bank (spesialkjøringer)

Tabell 2.2 Norsk direkte investert kapital i utlandet 1990-1994. Industri Millioner norske kroner (prosent av total)

	1990	1991	1992	1993	1994
Total	36806 (100)	39352 (100)	49314 (100)	54913 (100)	62848 (100)
Europa	30039 (81,6)	32159 (81,7)	40558 (82,2)	44655 (81,3)	49283 (78,4)
EU-land	26248 (71,3)	26432 (67,1)	33173 (67,3)	36529 (66,5)	38801 (61,7)
Belgia	1042 (2,8)	1121 (2,9)	2354 (4,8)	2325 (4,2)	2761 (4,4)
Danmark	5856 (15,9)	6645 (16,9)	7818 (15,9)	8856 (16,1)	9524 (15,2)
Frankrike	4495 (12,2)	4259 (10,8)	4461 (9,1)	4171 (7,6)	4651 (7,4)
Irland	41 (0,1)	332 (0,8)	228 (0,5)	8 (0,01)	388 (0,6)
Italia	258 (0,7)	312 (0,7)	347 (0,7)	380 (0,7)	565 (0,9)
Nederland	7142 (19,4)	6810 (17,3)	7648 (15,5)	8191 (14,9)	8368 (13,3)
Portugal	55 (0,1)	95 (0,2)	177 (0,4)	157 (0,3)	233 (0,4)
Spania	100 (0,3)	105 (0,3)	120 (0,2)	96 (0,2)	179 (0,3)
Storbritannia	6169 (16,8)	5318 (13,5)	4586 (9,3)	6847 (12,5)	5442 (8,6)
Tyskland	1091 (3,0)	1435 (3,7)	5442 (11,0)	5499 (10,0)	6579 (10,5)
ØvrigeEU-land	-1	0	-8 (-0,01)	-1	111 (0,2)
Sveits	-123 (-0,3)	-152 (-0,4)	-187 (-0,4)	-190 (-0,3)	69 (0,1)
Sverige	3355 (9,1)	4160 (10,6)	5436 (11,0)	5593 (10,2)	6306 (10,0)
Finland	179 (0,5)	1330 (3,4)	1372 (2,8)	1797 (3,3)	3047 (4,9)
Østerrike	312 (0,9)	320 (0,8)	585 (1,2)	695 (1,3)	685 (1,1)
Øst-Europa	0	4	101 (0,2)	136 (0,2)	308 (0,5)
ØvrigeEuropa	68 (0,2)	65 (0,2)	78 (0,1)	95 (0,1)	67 (0,1)
Amerika	5889 (16,0)	6253 (15,9)	7427 (15,1)	7826 (14,3)	10696 (17,0)
USA	3599 (9,8)	3863 (9,8)	4865 (9,9)	5451 (9,9)	7854 (12,5)
Brasil	211 (0,6)	216 (0,6)	318 (0,6)	367 (0,7)	434 (0,7)
Canada	2019 (5,5)	1886 (4,8)	1996 (4,0)	1704 (3,1)	2258 (3,6)
ØvrigeAmerika	60 (0,1)	288 (0,7)	248 (0,5)	304 (0,6)	150 (0,2)
Asia	573 (1,6)	687 (1,7)	1088 (2,2)	1831 (3,3)	1772 (2,8)
HongKong	95 (0,3)	96 (0,2)	107 (0,2)	129 (0,2)	15 (0,02)
Japan	2	27 (0,07)	223 (0,5)	85 (0,2)	168 (0,3)
Malaysia	10 (0,03)	32 (0,08)	34 (0,1)	66 (0,1)	94 (0,2)
Singapore	144 (0,4)	133 (0,3)	187 (0,3)	232 (0,4)	474 (0,7)
Thailand	37 (0,1)	51 (0,1)	69 (0,1)	98 (0,2)	109 (0,2)
ØvrigeAsia	285 (0,8)	348 (0,9)	468 (1,0)	1221 (2,2)	912 (1,4)
Afrika	89 (0,2)	63 (0,2)	3 (0,01)	58 (0,1)	343 (0,6)
Oceania	216 (0,6)	190 (0,5)	238 (0,5)	543 (1,0)	754 (1,2)

Kilde: Norges Bank (spesialkjøring)

2.1.2 Utenlandske direkte investeringer i Norge

I følge Norges Banks oversikter²⁰ finnes det i 1995 rundt 3000 norske selskaper hvor den enkelte utenlandske investor deltar med ti prosent eller mer av eierkapitalen.

I 1995 er nesten 40 prosent av kapitalen lokalisert til oljeutvinning og bergverksdrift. I underkant av 44 prosent er plassert i bank-, finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet, mens nær ti prosent av kapitalomfanget finnes innen industrinæringen, jf tabell 1 i vedlegg 1.

Nær halvparten av kapitalen innen oljeutvinning kommer fra investorer i USA eller konsernselskaper av amerikanske selskaper som er hjemmehørende utenfor USA. I tillegg dominerer stort sett Storbritannia, Frankrike og Nederland i denne sektoren. I industrinæringen kommer en høy andel av kapitalen fra Sverige og andre EU-land.

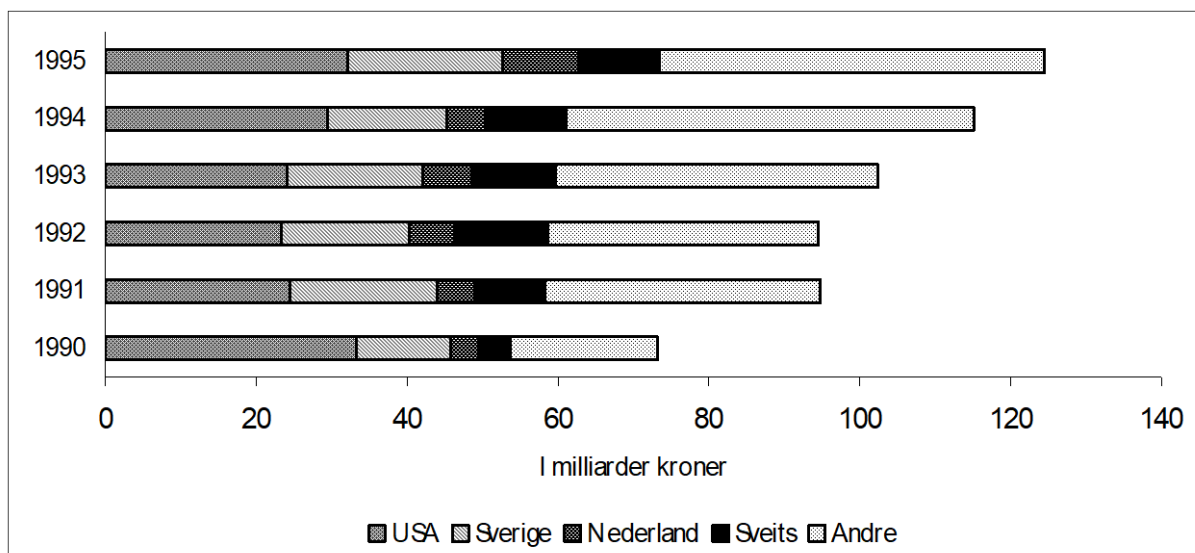
Tabell 2.3 Utenlandsk direkteinvestert kapital i Norge 1990-1995 fordelt på investors hjemland Milliarder norske kroner

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Total	73,2	94,8	94,5	102,4	115,1	124,5
USA	33,3	24,5	23,3	24,1	29,4	32,1
Sverige	12,5	19,5	17,0	17,9	15,8	20,5
Frankrike	7,3	10,9	7,7	8,1	8,0	8,1
Nederland	3,6	5,0	6,0	6,6	5,1	10,2
Sveits	4,3	9,2	12,3	11,1	10,8	10,7
Storbritannia	-0,3	5,1	4,0	5,5	14,6	8,4
Tyskland	3,3	4,2	3,7	3,8	4,1	4,6
Danmark	1,6	2,3	3,1	4,2	5,5	6,3
Finland	2,4	2,8	2,6	2,4	2,4	2,6
Japan	3,3	3,9	4,9	4,9	4,8	4,8
EU-land	30,8	52,1	46,2	50,0	58,6	67,3
OECD-land	72,2	89,8	86,9	90,2	103,9	115,0

Kilde: Norges Bank (1996a)

²⁰ Norges Bank (1996a).

Figur 2.4 Utenlandsk direkte investert kapital i Norge 1990-1995 fordelt på investors hjemland

Kilde: Norges Bank (1996a)

Kunnskapsstatus

Fafo gjennomførte i 1994 en studie av konsesjonspliktige oppkjøp og etableringer av norske industribedrifter i perioden 1980-1991.²¹ I tillegg til å kartlegge lokalisering, eierstruktur og bakgrunn for nedleggelse, er det gjennomført intervjuer med ledere i en del av de eksisterende bedriftene i form av en pilotundersøkelse.

Denne undersøkelsen tyder på at bedriftsledere i mange tilfeller anser det som interessant å investere i norske teknologibedrifter fordi høyt utdannet arbeidskraft er relativt billig i Norge. For varer der det er stordriftsfordeler i produksjonen, rapporteres det delvis som ønskelig å legge virksomheten til Sverige eller sentrale produksjonsområder innen EU.

Vel 70 prosent av oppkjøpene i perioden 1980-1991 fant sted i Oslofjordområdet og sentrale områder ellers²². Til sammenlikning var, i følge Statistisk sentralbyrås industristatistikk, gjennomsnittlig 50 prosent av alle industribedriftene lokalisert i disse områdene i samme periode.

Relativt mange oppkjøp i sentrale områder kunne tenkes å henge sammen med at utlendinger kjøper seg inn i bransjer som hovedsakelig er lokalisert til disse regionene. Beregninger viser imidlertid, at både innen framstilling av nærings- og nytelsesmidler, treforedling, kjemisk produksjon og verkstedsindustri er andelen utenlandske bedrifter lokalisert til Oslofjordområdet og andre sentrale regioner, høyere enn andelen bedrifter totalt innen disse bransjene i samme område, skulle tilsi. Totalt ble det i det aktuelle tidsrommet

²¹ Kvinge 1994.

²² Sentrale områder omfatter Telemark, nordlige Buskerud, Oppland og Hedmark, mens Oslofjordområdet omfatter Akershus, Østfold, Vestfold og sørlige Buskerud (området sør for Tyrifjorden, inkludert Drammen og Kongsberg).

gitt 131 konsesjoner til oppkjøp i Oslofjordregionen, mens samlet antall for hele landet utgjør 217 konsesjoner.

Samme år ble det i regi av Fafo også gjennomført en intervjuundersøkelse med eiere og bedrifts-/konsernledere om deres vurderinger av framtidige investeringsstrømmer på tvers av nasjonale grenser. Denne undersøkelsen viser at markeds- og distribusjonsavdelinger vil være den mest aktuelle driftsfunksjonen å legge til Norge, mens det kan forventes produksjon i «sektorer hvor norsk kostnadsforhold ikke er en avgjørende faktor, hvor det norske markedet er på en viss størrelse og i sektorer hvor Norge har komparative fordeler.»²³

Gjennom en økonometrisk studie på Statistisk sentralbyrås datamateriale finner Simpson (1994) at utenlandskeide foretak i gjennomsnitt er større og mer effektive enn norskeide foretak.

Eckbo (1991) har ved hjelp av data fra Verdipapirsentralen sett nærmere på eierstrukturen i kjøpende og selgende selskap, involvert i fusjoner og oppkjøp på Oslo Børs. Han finner blant annet, at selgere generelt realiserer en ekstra høy avkastning ved fusjoner og oppkjøp. Selgere som mottar tilbud fra utenlandske investorer får videre en høyere gevinst enn i tilbud fra innenlandske kjøpere. At kjøper realiserer en større gevinst når selger er utenlandsk enn når selger er innenlandsk, forklares med at konkurransen blant kjøperne er større i utenlandske oppkjøp enn i rene innenlandske oppkjøp.

Det er imidlertid interessant å belyse om det kan være andre årsaker til høyere betalingsvillighet hos utenlandske investorer. Ser eksempelvis utenlandske eiere større muligheter for inntjening ved utnyttelse av stordriftsfordeler, markedsrett eller bestemte former for organisering av foretaket? Kan det tenkes at utenlandske investorer har høyere betalingsvillighet på grunn av lavere finansieringskostnader, andre skatteregler eller lignende?

I 1991 ble det, på oppdrag fra Kommunaldepartementet, utført en undersøkelse av betydningen av EUs indre marked for direkte investeringer i kjemisk industri og verkstedsindustri i Norge.²⁴ De fleste foretakene, omfattet av denne undersøkelsen, så på tilstedeværelse på det norske markedet som den viktigste årsak til investeringer. De trodde likevel at denne faktoren ville bety mindre i framtiden. Nærhet til kunden ble oppgitt å være viktig, særlig i bransjer der konkurransen fra norske bedrifter er sterk. Andre motiver er oppkjøp av konkurrerende virksomhet, teknologisk spisskompetanse, arbeidskraftens kvalifikasjoner og energi/ råstofftilgang.

Midttun, Noreng og Nygaard (1987) har gjennomført en undersøkelse som bygget på datamateriale fra Statistisk Sentralbyrå for perioden 1977-83. Investeringenes omfang og lokalisering samt investorenes nasjonalitet ble kartlagt. Forfatterne finner en tendens til at utenlandske investeringer går fra eksportrettet til skjermet sektor. De finner ingen systematisk sammenheng mellom utenlandske eierandeler og lønnsomhet. Derimot finner de at utenlandske investorer i Norge orienterer seg sterkere mot «OECDs vekstnæringer» enn norske investorer. OECDs såkalte vekstnæringer er næringer som i perioden 1975-1981

²³ Hødnebø og Stokland (1994:17).

²⁴ Bachtler, Clement og Raines (1991).

hadde en vekst minst ti prosent høyere enn gjennomsnittet for industrien i OECD-området.²⁵

Stonehill (1965) gir en historisk oversikt over utenlandske investeringer i Norge fra løsrivelsen fra Danmark i 1814 og fram til og med 1964. Med bakgrunn i datamateriale for perioden 1952-1964 analyserer han betydningen utenlandskeide foretak har for sysselsettingen, norsk økonomi for øvrig og for de utenlandske kapitaleierne. Stonehill finner bl.a. at særlig viktige motiv for utlendingers investeringer i Norge er sikker tilførsel av råvarer og billig elektrisk kraft. Ønsket om å redusere selskapets framstillingskostnader er vel så viktig som ønsket om å oppnå overskudd isolert sett.

2.2 Handel

Økte investeringer på tvers av grenser, reiser spørsmål om konsekvenser for handelen mellom land. Det er mulig å tenke seg at produksjon i andre land, reduserer eksporten fra landet der morselskapet er hjemmehørende. Men det er også mulig at eksporten øker fordi det overføres halvfabrikata, maskiner og annet utstyr, e.l. fra morselskapet til nye datterselskaper. Et annet alternativ er at nye datterselskaper ikke bare betjener markedet i vertslandet og muligens i «hjemlandet», men også i tredje land. Arbeid som er gjennomført ved Industriens Utredningsinstitut i Sverige viser for eksempel, at økning i svenske datterselskapers produksjon for lokalt salg medfører noe reduksjon i eksport fra morselskapet. Når datterselskapet i utlandet i tillegg produserer for eksport til tredje land, er imidlertid effekten på morselskapets salg betydelig større²⁶.

I amerikanske datterselskaper i utlandet utgjør eksporten i 1993 vel 40 prosent av totalt salg. Det varierer avhengig av hvilken region datterselskapet er lokalisert til. Amerikanske datterselskaper i Malaysia har for eksempel hele 85 prosent av sitt salg til andre land.²⁷

Den empiriske forskningen på dette feltet er enda begrenset, men undersøkelser fra USA viser at det er en tendens til at eksporten fra «hjemland» til vertsland gjerne skifter innhold, fra ferdigvarer til halvfabrikata. Studier av effekten av inngående investeringer i industri på handelen med industrivarer fra utviklede økonomier, viser at både importen og eksporten øker. En av hovedgrunnene til dette kan være at direkte investeringer har en tendens til å være konsentrert i de mest handelsintensive bransjene, og særlig i bransjer der vertslandet har komparative fordeler. Hvor vidt direkte investeringer erstatter handel vil også avhenge av type virksomhet, og bakgrunn for investeringene.²⁸

Det foregår mye handel, ikke bare mellom mor- og datterselskaper, men også innbyrdes mellom datterselskapene. Data for multinasjonale selskaper, hjemmehørende i Japan, Sverige

²⁵ Den siste undersøkelsen ble bare utført for 1983.

²⁶ Svensson (1993).

²⁷ United Nations (1996: 110).

²⁸ United Nations (1996:80).

og Frankrike, viser at handel internt i foretak i flere industribransjer, og da særlig bransjer som er karakterisert ved høy forsknings- og utviklingsaktivitet og stordriftsfordeler har stor betydning.²⁹ Tall for Frankrike, Japan, Sverige og USA viser at den delen av eksporten som går til andre foretak (mor- eller datterselskap) innen samme konsern, utgjør henholdsvis 34 prosent, 25 prosent, 38 prosent og 36 prosent av landets eksport.³⁰

For Norge foreligger det hittil ingen systematisk kunnskap om disse spørsmålene. I en spørreundersøkelse Fafo gjennomførte til datterselskaper av norske selskaper, lokalisert i utlandet³¹, ble selskapene blant annet bedt om å opplyse om produksjon erstatter tidligere eksport fra Norge. Spørreskjemaet ble returnert fra 107 foretak som har virksomhet i Asia. Av dette er 24 vareproduserende foretak. Seks av disse opplyser at produksjonen ute helt eller delvis erstatter tidligere eksport fra Norge til det aktuelle landet. En tredjedel av foretakene unnlot å besvare dette spørsmålet, jf tabell 2.5.³²

Tabell 2.5³³

Land	Antall foretak som besvarer spørreskjemaet	Antall foretak med vareproduksjon	Antall foretak som opplyser at produksjon helt eller delvis erstatter tidligere eksport (Antall foretak som svarer på dette spørsmålet i parentes)
Sør Korea	13	2	0 (2)
Japan	19	3	2 (3)
Vietnam	5	2	1 (1)
Malaysia	40	13	2 (6)
Thailand	30	4	1 (1)

²⁹ United Nations (1996:103).

³⁰ United Nations (1996:121).

Eksport innen selskaper omfatter salg fra morselskap, hjemmehørende i landet til datterselskaper i andre land og salg fra utenlandseide datterselskaper, lokalisert i landet.

³¹ Spørreskjemaet ble distribuert gjennom Eksportrådets utekontorer, jf Kvinge (1996).

³² Ved samme undersøkelse ble spørreskjemaet returnert fra 30 foretak med norsk eierskap i Frankrike. Av disse opplyser 8 å ha vareproduksjon, og alle (med unntak av et foretak som unnlot å svare) opplyser at denne produksjonen ikke erstatter tidligere eksport fra Norge. Likeledes kom det svar fra 32 norske foretak i Italia. Ti av disse driver med vareproduksjon. Ingen svarer på spørsmålet om dette erstatter tidligere eksport fra Norge. Det foreligger ikke nøyaktige opplysninger om hvor stor andel av norskeide bedrifter i Frankrike og Italia som har besvart spørreskjemaet.

³³ Svarprosent: Malaysia: 82, Sør Korea: 100, Vietnam: 50, Japan: 55. For Thailand foreligger det ingen opplysninger om svarprosent.

2.3 Oppsummering

I dette kapitlet har vi gjort rede for pågående internasjonalisering av økonomien. Vi kan oppsummere i form av følgende hovedpunkter:

- En stor del av verdenshandelen foregår i dag innen multinasjonale selskaper.
- Mens multinasjonale selskaper tidligere hovedsakelig lokaliserte seg der det var rikelig tilgang på naturressurser og billig arbeidskraft, er tilgang på ny teknologi, kompetanse og godt utdannet arbeidskraft i dag viktige faktorer bak investeringer på tvers av landegrenser.
- Fusjoner og oppkjøp er ofte brukt som strategi for å sikre seg nye produksjonssteder i utlandet
- Asia forventes å ha den største veksten i investeringene i andre halvdel av nittiårene
- I 1995 er omfanget av norsk direkte investert kapital i utlandet høyere enn utenlandsk direkte investert kapital i Norge
- Det har vært vekst i norsk direkte investert kapital i Øst-Europa, EU-land, USA og Asia på nittitallet
- Industri og oljevirksomhet er de næringene som har størst omfang direkteinvestert kapital i utlandet
- I Norge er utenlandsk direkte investert kapital hovedsakelig lokalisert til oljesektoren, bank og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting, varehandel, hotell- og restaurantdrift, mens ti prosent av kapitalomfanget er investert i industrien
- Det foreligger ingen kunnskap om hvilken betydning direkte investeringer har for produksjon, sysselsetting og handel i Norge

Kapittel 3 Kjennetegn ved Buskerud fylke

Buskerud fylke har per 1. januar 1996 nesten 230 000 innbyggere. Av disse bor omlag en tredjedel i Drammen og Kongsberg. I perioden 1986-1995 har folketilveksten vært 4,3 prosent, noe som er litt lavere enn landsgjennomsnittet på 5,1 prosent. Andelen personer over 16 år med utdanning tilsvarende universitets- og høyskolenivå er også litt lavere enn landsgjennomsnittet, mens dette ikke er tilfellet når det gjelder andelen personer med videregående utdanning. Også andelen av befolkningen over 16 år som er yrkesaktive svarer til gjennomsnittet for hele landet.³⁴

Tabell 3.1 Antall sysselsatte i ulike næringer i Buskerud fylke og hele landet 2 kvartal 1995 (Prosentvis fordeling)

	Buskerud	Hele landet
11 Jordbruk	2201(2,3)	54995(2,9)
12 Skogbruk	516(0,6)	4650(0,2)
13 Fiske og fangst	4	10299(0,5)
29 Bergverksdrift	118(0,1)	3041(0,2)
3 Industri	18699(19,9)	289100(15,1)
4 Kraft- og vannforsyning	1407(1,5)	19438(1,0)
5 Bygg- og anleggsvirksomhet	5778(6,2)	116156(6,1)
61 Engros- og agenturhandel	4960(5,3)	108713(5,7)
62 Detaljhandel	8737(9,3)	155791(8,1)
63 Hotell-restaurantdrift	3413(3,6)	55922(2,9)
71 Transport og lagring	4300(4,6)	102840(5,4)
72 Post- og telekommunikasjon	1808(1,9)	42744(2,2)
81 Bank og finansiering	1221(1,3)	36454(1,9)
82 Forsikring	306(0,3)	12135(0,6)
83 Eiendomsdrift og forr. tjenesteyting	3407(3,6)	95819(5,0)
91 Offentlig administrasjon	5828(6,2)	132023(6,9)
92 Renovasjon og rengjøring	845(0,9)	18358(0,9)
93 Undervisning, helse og sosial	22864(24,3)	484258(25,2)
94 Kulturell tjenesteyting	1041(1,1)	25677(1,3)
95 Personlig tjenesteyting	1995(2,1)	37558(2,0)
Totalt	94025(100)	1919321(100)

Kilde: Statistisk sentralbyrå (1996)

³⁴ Statistisk sentralbyrå (1996).

Viktige næringsveier er industri, handel og tjenesteyting. I 1995 har Buskerud 125 hoteller og nærmere 13100 gjestesenger. Dette svarer til nesten ti prosent av totalt antall gjestesenger i Norge samme år. Vel tre fjerdedeler av antall gjestedøgn har sammenheng med ferie- og fritidsopphold. Hotell- og restaurantnæringen sysselsetter vel 3400 personer i 1995, men vi har ingen samlet oversikt over hvor stor betydning turismen har som næringsvei i Buskerud. Samme år arbeider over 5800 personer i offentlig administrasjon, vel 22800 personer i undervisning, helse og sosialsektoren. Til sammen står de to sistnevnte næringene for vel 30 prosent av alle arbeidsplassene i fylket.

Tabell 3.2 Sysselsatte i alle industribedrifter etter næringshovedgruppe i Buskerud fylke og hele landet 1994 (Prosentvis fordeling på bransjer)

	Buskerud	Hele landet
15-16 Nærings- og nytelsesmidler	1388 (7,8)	50497 (18,7)
17-19 Tekstil-, beklednings-, lær og lærvarer	272 (1,5)	8257 (3,1)
20 Trevarer	733 (4,1)	14133 (5,2)
21 Papirmasse, papir og papirvarer	2777 (15,7)	10371 (3,8)
22 Forlagsvirksomhet, grafisk produksjon med videre.	1113 (6,3)	35550 (13,2)
23 Kull- og petroleumsprodukter	50 (0,3)	1736 (0,6)
24 Kjemikalier og kjemiske produkter	931 (5,3)	13525 (5,0)
25 Gummi- og plastprodukter	915 (5,2)	6258 (2,3)
26 Andre ikke metallholdige mineralproduksjon	635 (3,6)	8161 (3,0)
27 Metaller	178 (1,0)	14797 (5,5)
28 Metallvarer, unntatt maskiner og utstyr	817 (4,6)	15770 (5,9)
29 Maskiner og utstyr	2778 (15,7)	21696 (8,1)
30-33 Elektriske og optiske produkter	2861 (16,2)	18366 (6,8)
34-35 Transportmidler	1526 (8,6)	38790 (14,4)
36-37 Annen industriproduksjon	736 (4,2)	11702 (4,3)
Sum	17710 (100)	269609 (100)

Statistisk sentralbyrå (Industristatistikk)

3.1 Industristruktur

Buskerud er et «industrifylke» i den forstand at industrien har relativt større betydning for sysselsettingen her enn i gjennomsnitt for hele landet. I følge Statistisk sentralbyrås industristatistikk for perioden 1990-1994 er framstilling av papirmasse, papir og papirvarer, elektriske og optiske produkter samt maskiner og utstyr de viktigste industribransjene i Buskerud, både i omsetning antall sysselsatte, jf tabell 3.2 og tabellene 1 og 2 i vedlegg 2. I 1994 står disse tre bransjene alene for 48 prosent av sysselsettingen og 55 prosent av omsetningen i industrinæringen. Dette er også viktige eksportvarer fra Buskerud fylke.

Fra tabell 3.2 framgår det også at andelen av de sysselsatte som arbeider innen treforedling, framstilling av elektriske og optiske produkter samt maskiner og utstyr er betydelig høyere enn landsgjennomsnittet. I Buskerud arbeider for eksempel nesten 16 prosent av de sysselsatte i industrien innen framstilling av papirmasse, papir og papirvarer, mens landsgjennomsnittet er 3,8 prosent. Over en fjerdedel av de sysselsatte i norsk treforedlingsindustri arbeider for øvrig i virksomheter som er lokalisert i Buskerud. Tilsvarende tall for produksjon av maskiner og utstyr samt for framstilling av elektriske og optiske artikler er henholdsvis 13 prosent og 16 prosent. Nærings- og nytelsesmiddelindustrien er sysselsettingsmessig viktig i Buskerud, men den har mindre betydning her enn i gjennomsnitt for hele landet.

Utvikling i industrisysselsettingen

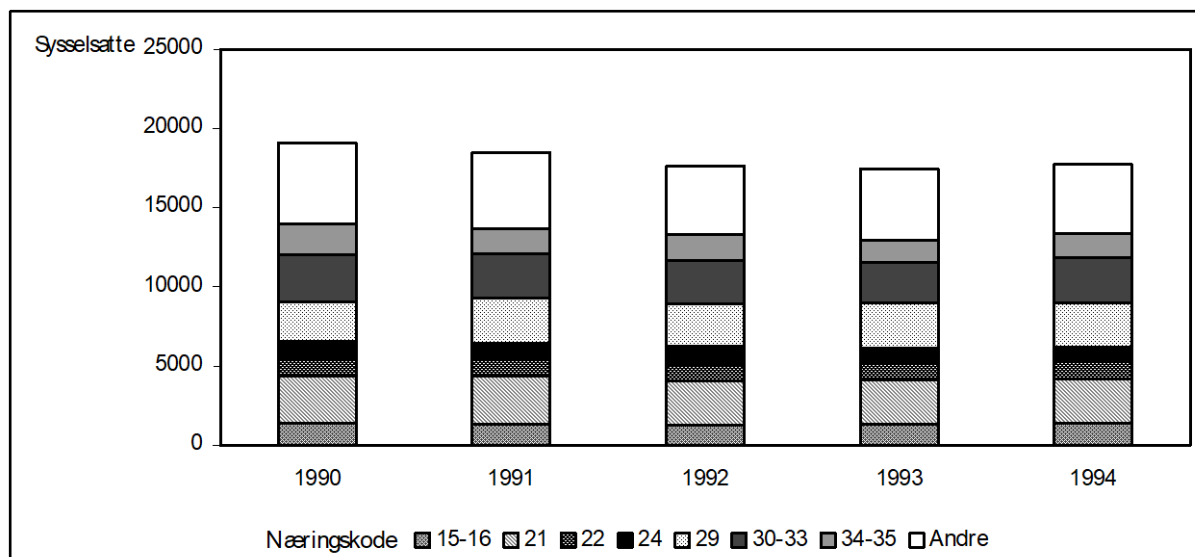
Som i resten av landet gikk industrisysselsettingen i Buskerud ned fra 1990 til 1994. Reduksjonen i antall arbeidsplasser³⁵ var ikke spesielt framtrødende i enkeltbransjer. På noen virksomhetsområder, som forlagsvirksomhet, grafisk produksjon samt framstilling av maskiner og utstyr, økte antall ansatte. Alt i alt beholdt eller økte de fleste sysselsettingsmessig viktigste bransjene sin betydning fra 1990 til 1994, jf figur 3.1.

Bedriftsstørrelse

De fleste industribedriftene er relativt små. Omtrent elleve prosent eller 76 av 668 bedrifter, hadde mer enn 50 ansatte i 1990. I 1994 var tilsvarende tall 74 av 643 bedrifter, jf tabell 4.2 og tabell 3 i vedlegg 2. Over 60 prosent av bedriftene har mindre enn ti sysselsatte. Det er særlig mange små- og mellomstore bedrifter (mindre enn 50 ansatte) innen framstilling av nærings- og nytelsesmidler, tekstilvarer, trevarer, forlagsvirksomhet, grafisk produksjon mv., kull- og petroleumsprodukter, gummi- og plastprodukter, andre ikke-metallholdige mineralprodukter, metaller samt metallvarer unntatt maskiner og utstyr. Andelen store bedrifter (mer enn 50 ansatte) er særlig høy innen produksjon av papirmasse, papir og trevarer (54 prosent), elektriske og optiske produkter (20 prosent), kjemikalier og kjemiske produkter (30 prosent) samt transportmidler (29 prosent).

³⁵ Målt som andel av total sysselsetting.

Figur 3.1 Antall sysselsatte totalt og fordelt på viktige industribransjer 1990-1994. Buskerud fylke

15-16 Nærings- og nytelsemidler

21 Papirmasse, papir, papirvarer

22 Forlagsvirksomhet, grafisk produksjon m.v

24 Kjemikalier og kjemiske produkter

29 Maskiner og utstyr

30-33 Elektriske og optiske produkte

34-35 Transportmidler

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer Industristatistikk)

3.2 Eksport

Fra Buskerud var den totale eksporten i januar og februar 1997 til sammen om lag 1,6 milliarder kroner.³⁶ Dette utgjør i underkant av 6 prosent av landets samlede eksport i samme periode.

Tabell 3.3 viser hvordan eksporten fordeler seg på land, verdensdeler og varegrupper. *Maskiner og transportvarer* utgjør over 45 prosent, det vil si nesten halvparten av eksportverdien fra Buskerud. Vel en tredjedel av eksporten av denne varegruppen går til Sverige. En fjerdedel går til andre EU-land (inkludert Danmark og Finland), mens land i Asia og Nord-Amerika er avtakere av henholdsvis 16 og 19 prosent. Vi ser at eksporten av maskiner og transportvarer til Asia er omtrent av samme størrelse som eksporten til EU-land utenom Danmark, Sverige og Finland. Det dreier seg her hovedsakelig om industrimaskiner, elektriske maskiner og apparater. Statistisk sentralbyrå kan, på grunn av

³⁶ Statistisk sentralbyrå publiserer for første gang i år tall for vareeksporten fordelt etter produksjonsfylke. Så langt er det offentliggjort tall for januar og februar 1997. Statistisk sentralbyrå sier følgende om denne statistikken:

"Mange viktige eksportvarer viser stor variasjon i verdi fra måned til måned. I denne første publiseringen har vi tall for bare to måneder. Eksportfordelingen etter fylke kan derfor endres i statistikken utover i året, og kan dessuten endres som følge av korreksjoner i eksportdeklarasjonene." (Ukens statistikk nr. 13, 1997)

taushetspliktbestemmelser, dessverre ikke opplyse hvilke land som hovedsakelig er avtakere av denne eksporten. I gruppen *matvarer og levende dyr* utgjør fisk og fiskevarer nær 44 prosent, korn og kornvarer vel 20 prosent, frukt og grønnsaker om lag ti prosent. Mesteparten av eksporten i denne varegruppen går til europeiske land som ikke er EU-medlemmer. EU-land er avtakere til over 70 prosent av eksporten av *forskjellige ferdige varer* fra Buskerud. Nesten halvparten av eksportverdien innen denne varegruppen omfattes av vitenskapelige og tekniske instrumenter.

Også det meste av eksporten av *ikke-spiselige råvarer* går til EU-land. Papirmasse og -avfall, hud og skinn, tømmer, trelast, tekstilfibrer, rågjødningsstoff, metallavfall, med videre, inngår i denne varegruppen.

Tabell 3.3 Eksport fra Buskerud fylke fordelt etter ulike land og verdensdeler samt varegrupper. Januar og februar 1997. Million kroner

	Sverige	Danmark	Finland	Andre EU-land	Europa utenom EU	Afrika	Asia	Nord Amerika	Sør Amerika	Sum (Prosentvis fordeling på varegrupper)
Matvarer, levende dyr	1,1	0,6		0,9	4,4					7,0(0,5)
Råvarer, ikke spiselige	26,8	10,1	5,5	103,5	0,3		0,4	0,2		146,8(9,4)
Brensels-stoffer, strøm	1,9	0,5	0,2	0,1	0,2					2,9(0,2)
Kjemiske produkter	46,5	24,4	22,8	45,6	9,7	0,6	6,3	19,4	1,9	178,7(11,5)
Bearbeidede varer	55,1	11,1	5,1	218,4	18,3	6,9	43,1	19,7	0,3	380,1(24,4)
Maskiner, transport-midler	236	21,5	33,5	113,8	12,4	12,0	114,2	136,3	24,1	704,6(45,2)
Forskjellige ferdige varer	26,5	12,9	9,6	47,1	4,5	0,2	7,4	7,5	19,3	135,1(8,7)
Varer, transaksj., ugr.		0,5			2,2		0,2			2,9(0,2)
Sum	394,2	81,8	76,8	529,5	52,0	19,6	171,7	183,0	45,6	1558,9(100)

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring utenrikshandelsstatistikk)

Kjemiske produkter og *bearbeidede varer* er andre viktige varegrupper fra fylket. *Bearbeidede varer* omfatter lær, lærvarer, skinn, gummivarer, varer av tre og kork, papir, papp, tekstilgarn, stoffer, varer av mineraler, jern og stål, andre metaller, metallvarer. Brorparten (vel 85 prosent) av eksportverdien i denne varegruppen kommer fra salg av papp og papir eller varer av ikke-metallinnholdige mineraler. Statistisk sentralbyrå kan imidlertid ikke offentliggjøre tall som viser hvordan eksporten fordeler seg på disse to varegruppene. Av bearbeidede varer går vel tre fjerdedeler til EU-land.

Tabell 3.4 gir en oversikt over eksporten for perioden januar - april 1997. Vi ser at fordelingen på varegrupper er lite endret i Buskerud i forhold til januar - februar.

Samlegruppen *bearbeidede varer* (som omfatter kjemiske produkter, bearbeidede varer, maskiner, transportmidler, forskjellige ferdige varer) utgjør til sammen 89,1 prosent av utførselen i januar - april mot 90 prosent i januar - februar. Vi har ikke tall for de enkelte varegruppene innen bearbeidede varer for perioden januar - april. Fra tabell 3.4 framgår også at bearbeidede varer, men også råvarer er en mye viktigere bestanddel av eksporten i Buskerud enn for landet som helhet.

Tabell 3.4 Utførsel januar - april 1997. Million kroner (Prosentvis fordeling på varegrupper)

SITC-koder	Varegrupper	Buskerud	Hele landet
0-1	Mat-, drikkevarer, tobakk	14,2 (0,5)	8295,7 (15,4)
2,4	Råvarer	305,3 (10,2)	2914,3 (5,4)
3	Brenselstoffer	5,3 (0,2)	6586,0 (12,2)
5-9	Bearbeidede varer	2665,3 (89,1)	36069,8 (67,0)
	Sum	2990,0 (100,0)	53865,8 (100,0)

Kilde: Statistisk sentralbyrå

3.3 Utenlandske eierinteresser

Industrien er sammen med agentur- og engroshandelen den næringen som har mest direkteinvestert utenlandsk kapital i Buskerud.

På grunn av mangler ved datamaterialet har vi ingen god kunnskap om hvilken rolle utenlandsk kapital spiller for næringslivet i Buskerud, målt i andel av de sysselsatte arbeider i utenlandseide foretak eller målt som andel av verdiskapingen.

Mens det har vært liten endring og sågar en økning i antall sysselsatte i utenlandsk direkteide foretak innen agentur- og engroshandelen over det aktuelle tidsrommet, er kapitalomfanget redusert, jf tabell 3.5 og 3.6.³⁷ Dette har sammenheng med at et foretak med stor aksjekapital (om lag 230 millioner kroner) ikke lenger er direkteid av utlendinger. Nye foretak som kom til, hadde betydelig lavere kapital.

³⁷ Statistisk sentralbyrå har ikke opplysninger om sysselsetting og omsetning for alle foretak som er direkteid av utlendinger. Det er derfor færre foretak bak omsetnings- og sysselsettingstallene enn bak tallene for utenlandsk aksjekapital. Dette gjelder særlig næringer som eiendomsomsetning, tjenesteyting, med videre.

Tabell 3.5 Antall sysselsatte i foretak hvor 10 prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandseid.³⁸

	1990	1991	1992	1993	1994
Industri	2554	2703	2713	2397	2288
Bygge- og anleggsvirksomhet	65	7	5	5	..
Agentur- og engroshandel mv.	1042	1007	1027	1027	1124
Detaljhandel	57	70	64	64	76
Transport	47	50	46	46	1
Omsetning og drift av fast eiendom	10	9	1	1	1
Utleie av maskiner og databehandlingstjeneste	-	6	6
Annen forretningsmessig tjenesteyting	2183	2394	2457	2119	2509
Andre næringer og uoppgitt næring	10	2	4	1	2
I alt	5968	6242	6317	5640	6007

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring SIFON- registeret)

Tabell 3.6 Utenlandseid aksjekapital i foretak hvor ti prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandseid. Million kroner

	1990	1991	1992	1993	1994
Industri	360,5	394,1	407,6	421,3	395,0
Bygge- og anleggsvirksomhet	7,2	7,2	7,2	8,2	8,1
Agentur- og engroshandel mv.	495,7	455,7	451,1	464,4	188,3
Detaljhandel	6,8	7,0	6,9	7,1	7,3
Transport	7,5	7,7	3,7	3,7	1,9
Omsetning og drift av fast eiendom	81,7	37,6	37,6	37,6	37,6
Utleie av maskiner og databehandlingstjeneste	1,4	0,3		0,1	0,1
Annen forretningsmessig tjenesteyting	27,0	19,1	22,0	33,3	43,7
Andre næringer og uoppgitt næring	0,7	0,3	0,4	49,0	46,3
I alt	988,6	929,1	936,5	1024,6	728,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring SIFON-registeret)

Som det går fram av tabell 3.7, eier utlendinger i gjennomsnitt over 80 prosent av kapitalen i de foretakene de har eierinteresser i. Dette samsvarer med tidligere undersøkelser som viser at utenlandske investorer ved direkteinvesteringer gjennomgående har majoritetseie og dermed også avgjørende innflytelse på virksomhetens utvikling.³⁹

³⁸ Statistisk sentralbyrå har opplysninger om sysselsettingen i 113 av 146 foretak i 1990, 112 av 145 foretak i 1991, 106 av 139 foretak i 1992, 112 av 147 foretak i 1993, 124 av 161 foretak i 1994.

³⁹ Jf Norges Bank og Kvinge (1994).

Tabell 3.7 Utenlandskeid aksjekapital i foretak hvor ti prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandskeid.
Prosentvis andel av total aksjekapital

	1990	1991	1992	1993	1994
Industri	78,0	79,4	79,5	83,6	82,1
Bygge- og anleggsvirksomhet	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Agentur- og engroshandel mv.	98,8	96,9	96,4	98,5	97,7
Detaljhandel	99,6	99,6	100,0	100,0	100,0
Transport	80,4	82,8	74,4	74,4	59,1
Omsetning og drift av fast eiendom	77,8	79,1	79,1	79,2	79,2
Utleie av maskiner og databehandlingstjeneste	100,0	100,0	-	100,0	100,0
Annen forretningsmessig tjenesteyting	60,3	93,7	94,6	95,8	97,3
Andre næringer og uoppgitt næring	85,2	73,9	76,5	100,0	100,0
I alt	86,8	87,7	87,4	90,9	87,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring SIFON-registeret)

Industrien

I følge oversikter fra Statistisk sentralbyrå er det i 1990 sysselsatt 2554 personer i Buskerud i industriforetak hvor ti prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandskeid. I 1994 er antallet redusert til 2288 personer. Mens sysselsatte i industrien i utenlandsreise foretak gikk ned fra 1990 til 1994, økte direkteid aksjekapital til denne næringen. Antall utenlandskeid industriforetak er imidlertid nesten uendret, jf tabell 1 i vedlegg 3. Dette kan tyde på at utenlandsk kapital i perioden i større grad er rettet mot mer kapitalintensiv og mindre arbeidsintensiv virksomhet, eventuelt ved at arbeidsplasser er rasjonalisert bort ved innsetting av nye og mer moderne maskiner.

Såvel i 1990 som i 1994 var omtrent en fjerdedel av utenlandsk direkteid kapital i Buskerud investert i kjemisk produksjon. Verkstedsproduksjonen opplevde imidlertid en vekst i de utenlandske investeringene. Mens andelen direkteid utenlandsk kapital som gikk til denne bransjen var vel fem prosent i 1990, var andelen om lag 25 prosent i 1994. Med andre ord var omtrent halvparten av den utenlandsk direkteide kapitalen i industrien i Buskerud i 1994 lokalisert til disse to bransjene.⁴⁰

Av utenlandsk direkteid kapital i industrien kom i 1990 nærmere to tredjedeler fra Sverige. I 1994 er den svenske andelen gått ned til vel en tredjedel. Svensk kapital er redusert fra 329 millioner til 232 millioner kroner samtidig som total utenlandsk kapital, i følge Norges Bank har økt fra 494 millioner til 723 millioner kroner i det aktuelle tidsrommet. Når svensk eierandel er redusert, kan det ha sammenheng med at enkelte storforetak ikke lenger har utenlandsk kapital, at svenskeide foretak er lagt ned, eller at virksomheten er flyttet til et annet fylke. Mens vel 90 prosent av kapitalen i 1990 kom fra europeiske land, svarer «europeisk» kapital til 88 prosent av all direkteid utenlandsk kapital i 1994.⁴¹ «Ikke-europeisk» kapital er i all hovedsak hjemmehørende i USA.

⁴⁰ Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring SIFON-registeret).

⁴¹ Norges Bank (spesialkjøring).

3.4 Intervjuundersøkelse

For å få bedre forståelse for hvordan næringslivet i Buskerud tilpasser seg endrede rammebetingelser, har Fafo gjennomført en intervjuundersøkelse som omfatter 25 industriforetak. I fire tilfeller ble intervjuet foretatt gjennom besøk i foretaket mens det ellers ble gjennomført telefonintervju. Spørsmålene ble besvart av administrerende direktør, daglig leder, økonomidirektør eller markedsdirektør. Virksomhetene er plukket ut med bakgrunn i ulike register, og det er ikke foretatt noe systematisk utvalg. Tabell 4.1 viser hvordan foretakene fordeler seg på ulike virksomhetsområder, hvor mange foretak innen de ulike virksomhetsområdene som er eid av utenlandske selskaper eller har virksomhet i utlandet.

Tabell 3.8 Intervjuundersøkelse i Buskerud

Bransje	Antall virksomheter intervjuet	Antall foretak som har virksomhet i utlandet	Antall virksomheter som er direkteid av utenlandsk selskap
Nærings- og nytelsesmiddelindustri	4	1	0
Framstilling av papirmasse, papir og papirvarer	4	1 (+ 2 som nå har all produksjon i Sverige)	3
Kjemisk produksjon	1	0	1
Ikke-metallholdige mineralprodukter	1	0	0
Maskiner og utstyr, elektriske produkter	14	2	3
Tjenesteyting (data)	1	Hadde tidligere produksjon i UK	0
Flere bransjer (kjemisk, grafisk, maskinindustri)	1	1	0
Sum	25	7	7

Norsk «utenforskap» i EU

Av de 25 foretakene som er omfattet av intervjuundersøkelsen, opplyses det i 7 virksomheter om ulemper ved «norsk utenforskap» i EU. Dette har i ett tilfelle sammenheng med at det ønskes større konkurranse på innsatsvaremarkedet innen næringsmiddelindustrien. For en annen næringsmiddelprodusent førte svensk EU-medlemskap umiddelbart til toll på bedriftens varer til det viktigste utenlandske markedet, som er Sverige. Resultatet av kompensasjonsforhandlingene mellom Norge og EU har imidlertid redusert problemet noe. I mellomtiden ble også en del av produksjonen flyttet til Sverige gjennom oppkjøp av en

Norges Bank oppgir høyere tall for omfanget utenlandsk direkteid kapital i Buskerud enn det Statistisk sentralbyrå gjør. Dette har hovedsakelig sammenheng med at Statistisk sentralbyrå kun registrerer direkteid aksjekapital, mens Norges Bank i tillegg tar med kort- og langsiktige lån fra utenlandske aksjeeiere.

svensk konkurrent. Økning i salg til Russland fra Norge har nesten erstattet tidligere produksjon for det svenske markedet.

For bryggerinæringen ville det være en ulempe om Norge var medlem av EU, fordi det ville bety høyere priser på malt, humle og sukker. EØS-avtalen innebærer at det nå er mulig å importere øl på fat direkte, uten å gå gjennom Vinmonopolet. Dette kan innebære økt konkurranse for de etablerte bryggeriene når det gjelder salg til restauranter og utesteder.

Ellers spiller distribusjonskostnadene en stor rolle i denne næringen. I og med at bokser hittil har vært en forholdsvis dyr emballasjeform på grunn av høye avgifter i Norge, har dette begrenset konkurransen inn til landet. Det opplyses at mens 60 prosent av ølet i Sverige selges på boks, er tilsvarende tall for Norge 0,9 prosent.

Ledelsen i et foretak innen verkstedindustrien opplyser at norske bedrifter ikke inviteres til å delta i offentlige anbud på lik linje med bedrifter i EU. En annen bedrift innen samme virksomhetsområde opplyser at norsk «utenforskap» i EU medfører ulemper på grunn av diskriminering i markedet. Det meldes ellers i tre tilfeller om «byråkratiske» problemer, som at man må momsregistrere seg i flere land, at tolldeklarasjoner koster, e.l. En bedriftsleder opplyser for eksempel å selge moduler til nærmere 5000 kroner per stk til kunder i forskjellige land. Av og til inneholder en forsendelse bare en modul. Tolldeklarasjonen utføres av et spedisjonsfirma som tar samme pris for ekspedering uansett pris på det som skal selges. Ved små forsendelser utgjør da slike utgifter er forholdsvis stor andel av fortjenesten. Tolldirektoratet anfører at mange utfyller tolldeklarasjonene på en rask og rimelig måte ved bruk av PC og Internett. Tolldeklarasjonene kreves for statistiske formål og ved spørsmål om opprinnelsesregler.

Lokalisering av produksjon

Syv av foretakene, omfattet av undersøkelsen, har noe produksjon i utlandet i tillegg til i Norge, mens et foretak har salgskontor i utlandet. Et foretak har nesten all (95%) produksjonsvirksomhet i andre land, mens produktutvikling foregår i Buskerud. Et foretak hadde tidligere virksomhet i Storbritannia, men har lagt ned denne virksomheten.

To bedrifter innen framstilling av papirvarer er nedlagt. I begge tilfellene er produksjonen flyttet til Sverige, der de svenske morselskapene har andre produksjonsbedrifter. Bakgrunnen har vært rasjonalisering og utnyttelse av stordriftsfordeler. Innen papirvareindustrien kreves ofte store grunnlagsinvesteringer. Det er derfor en fordel å ha full kapasitetsutnyttelse for å gjøre enhetskostnadene så lave som mulig. Når maskiner og utstyr må fornyes i et anlegg, blir det et aktuelt spørsmål om det i stedet er mulig å samlokalisere produksjon fra flere enheter. Innen papirvareproduksjon er det lite produktdifferensiering i forhold til de enkelte markedene, i alle fall i Norden. Kundene kjøper stort sett det samme skrivepapiret, gavepapiret og toalettpapiret om de er svensker eller nordmenn.

Fem foretak innen papirvareproduksjon, kjemisk produksjon, framstilling av maskiner og utstyr og elektriske produkter er helt eller delvis eid av utenlandske, multinasjonale selskaper. Foretakene var opprinnelig norskeide, men er senere kjøpt opp. I noen tilfeller hadde gründeren utviklet et spesielt produkt. Det å tilhøre et stort internasjonalt konsern har for flere gitt tilgang til ny kompetanse. En annen fordel når det gjelder å tilhøre et stort

internasjonalt konsern, er at det ofte kreves garantier for høye beløp i forbindelse med enkelte større oppdrag. Små foretak har gjerne ikke anledning til å stille slike garantier.

Det nevnes i flere tilfeller, at tjenester koster forholdsvis mye i Norge (for eksempel markedsføring), og at dette er en konkurranseulempe ved lokaliseringsvalg. På den positive siden anføres at norsk arbeidsliv er blitt mer fleksibelt enn det svenske arbeidslivet. Lønnsnivået betyr ofte ikke så mye fordi produksjonen er kapitalintensiv, eller fordi utgifter til råvarer eller halvfabrikata utgjør det meste av kostnadene. Men det er viktig å ha fleksible ansettelsesmuligheter, for eksempel i forbindelse med utviklingsprosjekter.

Ledelsen i et foretak sier at det ikke er noen ulempe å være lokalisert i Drammen når det gjelder transportkostnader ved eksport til Sverige og kontinentet. Tvert imot. Foretaket har gunstige avtaler med spedisjonsfirmaer som leverer varer fra utlandet til Norge, og gjør seg nytte av at mange lastebiler ellers ville returnert med tomme vogner.

Relativt lave lønninger til høyt utdannet arbeidskraft er i andre undersøkelser nevnt som en fordel ved lokalisering av kompetanseintensiv produksjon til Norge. Det påpekes i denne undersøkelsen av flere, at det begynner å bli mangel på relevant arbeidskraft (innen teknologi og markedsføring).

3.5 Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett nærmere på næringsvirksomhet, handel og utenlandsk eierskap i Buskerud fylke. Kapitlet kan oppsummeres i følgende hovedpunkter:

- Viktigste næringsveier er industri, handel og tjenesteyting
- Framstilling av papirmasse, papir og papirvarer, elektriske og optiske produkter samt maskiner og utstyr er de viktigste industribransjene
- De sysselsettingsmessig viktige industribransjene økte eller beholdt sin betydning over tidsrommet 1990-1994
- EU-land er avtakere av en høy andel av eksporten av ferdigvarer og bearbeidde varer (som hovedsakelig omfatter papirmasse, papir og papirvarer) fra Buskerud
- Sverige er det enkeltlandet som innfører mest fra Buskerud
- En forholdsvis høy andel av eksporten av maskiner og transportmidler går til Asia og Nord Amerika.
- Industri, agentur- og engroshandel har mest utenlandsk investert kapital
- Det meste av utenlandsk direkteinvestert kapital i industrien er lokalisert til kjemisk produksjon og verkstedsindustri
- Sverige er det landet som investerer mest i norsk industri, men svenske direkte investeringer er redusert de seneste årene

- En intervjuundersøkelse viser at hvor produksjonsenheter skal lokaliseres, er et viktig spørsmål for mange foretak i Buskerud, enten de er eid av multinasjonale selskaper eller har virksomhet i utlandet selv.

Kapittel 4 Internasjonale handelsavtaler. Virkninger for ulike industribransjer

4.1 Innledning

De siste årene har det skjedd store endringer på det handelspolitiske området. I 1992 undertegnet EFTA-landene med unntak av Sveits, en avtale med EU om et europeisk økonomisk samarbeidsområde (EØS-avtalen som trådte i kraft 1. januar 1994). Vi fikk opprettelsen av Verdens Handelsorganisasjon (WTO) fra 1. januar 1995, samme dag som flere tidligere EFTA-land og viktige handelspartnere for Norge (som Sverige og Finland) ble medlemmer av EU. EFTA-medlemmer i EØS-samarbeidet er nå Norge, Liechtenstein og Island.

I tillegg til fri bevegelse av arbeidskraft og kapital mellom landene, sikrer EØS-avtalen frihandel på tjenester og nesten alle varer med unntak av fisk, jordbruksprodukter og bearbeidede næringsmidler. EØS-avtalen innebærer dessuten at Norge er fullt integrert i EU på flere områder, som blant annet forskning og utvikling og offentlige innkjøp.

Handelen med fisk og fiskeprodukter er regulert gjennom en egen protokoll til EØS-avtalen. Når det gjelder bearbeidede jordbruksvarer er EFTA-landenes handel med EU inntil videre regulert gjennom bilaterale avtaler.

Innen EFTA har det vært frihandel på fisk, fiskevarer og bearbeidede jordbruksvarer. Fordi svensk og finsk EU-medlemskap medførte toll på enkelte slike varer ved import fra Norge til disse landene, hadde Norge i følge WTO-avtalen krav på kompensasjonsforhandlinger. I kjølvannet av WTO-avtalen er i tillegg handelsavtaler mellom EU og Norge når det gjelder bearbeidede jordbruksprodukter reforhandlet eller under reforhandling. Vi kommer tilbake til resultatet av disse forhandlingene nedenfor.

4.2 Virkninger for ulike bransjer

Landbruksbasert næringsmiddelindustri

Jordbruk, foredling av kjøtt- og meieriprodukter og produksjon av andre konsumvarer skiller seg ut med klart størst støttebidrag gjennom kunstig skjerming i 1994. Den effektive skjermingsstøtten til matvareindustrien er imidlertid vesentlig redusert siden 1989-1991.⁴²

Importen av flere jordbruksvarer var tidligere underlagt kvantitative restriksjoner. Etter den nye WTO-avtalen er alle former for kvantitativt importvern erstattet med tollsatser. Tollsatsene skal reduseres med minst 15 prosent per varetype og med gjennomsnittlig 36 prosent for alle jordbruksvarer sett under ett i løpet av en gjennomføringsperiode på 6 år. For de fleste norske jordbruksvarene ligger tollsatsene i størrelsesorden 200-500 prosent. Tollsatser på jordbruksvarer som er bundet i Landbruksavtalen i GATT, inngår i den årlige tollproposisjonen til Stortinget fremmet av Finansdepartementet.⁴³ Norge valgte å ta sine forpliktelser første året. Eksportsubsidiebeløpene skal i løpet av seks år reduseres med 36 prosent og mengden subsidiert eksport skal reduseres med 21 prosent.⁴⁴

Råvarekostnadene utgjør om lag 70 prosent av industriens kostnader og råvareprisene er vesentlig høyere i Norge enn i EU. For å unngå ulike konkurranseforhold på grunn av forskjellige råvarepriser for norsk og utenlandsk industri, har det for industrielt bearbejdede jordbruksvarer med frihandelsstatus vært etablert en ordning med fri import kombinert med råvareprisutjevning (RÅK-ordningen). Ordningen skulle bidra til å utjevne forskjeller i prisene i Norge og i andre land på råvarer som inngår i bearbejdede landbruksvarer. Importerte varer ble ilagt en avgift, tilsvarende forskjellen mellom pris på råvaren i Norge og pris på råvaren i opprinnelseslandet. Norske produsenter fikk tilsvarende støtte ved eksport til land med lavere råvarepriser. RÅK-ordningen ble opprettet i den bilaterale handelsavtalen mellom Norge og EU fra 1973 (protokoll 2)⁴⁵. Den måtte reforhandles som følge av WTO-avtalen. Forhandlingene med EU ble tatt opp i andre halvdel av 1995 og ble avsluttet sommeren 1996.

«Tollsatsene for de bearbejdede landbruksvarene som omfattes av ordningen med råvarepriskompensasjon ble som følge av WTO-avtalen endret fra 4. oktober 1995. I forhold til varehandelen mellom Norge og EU er disse varene regulert i frihandelsavtalens protokoll 2. Omleggingen innebar blant annet at Norge la om tollregimet til et matrisesystem⁴⁶, som i hovedtrekk tilsvarte EUs system. (...)

⁴² St. melding nr. 1 (1996-97).

⁴³ St. prp. nr. 65 (1993-94).

⁴⁴ St. prp. nr. 65 (1993-94).

⁴⁵ St.prp. nr. 60 (1993-94).

⁴⁶ I St.prp. nr. 1 (1995-96) heter det:

"Matrisesystemet innebærer at fastsetting av toll vil skje etter hvor stort innhold ferdigvaren har av de enkelte råvarer som inngår i produktet."

Det siste året er det ført forhandlinger mellom Norge og EU om handelsregimet for disse varene. Formålet med forhandlingene er å justere tollsatsene og forbedre markedsadgangen for både Norge og EU-land. Partene er nå enige om gjensidige reduksjoner av tollsatsene.(...) Partene er videre enige om å videreføre tollkvotene for bearbeidede landbruksvarer som det ble enighet om i fjor, med tilbakevirkende kraft fra 1. januar 1996 (...). Partene vil utover høsten forhandle videre om å ferdigstille EØS-avtalens protokoll 3 slik at all handel med bearbeidede landbruksvarer kan skje innenfor EØS-avtalens rammer.⁴⁷

For at norske produsenter skal ha like konkurransevilkår som utenlandske produsenter når det gjelder råvarekostnadene, vedtok Stortinget i 1995 å gi muligheter for nedsatt toll på varer som senere ble eksportert fra Norge som bearbeidede jordbruksprodukter.⁴⁸

Som et resultat av Sveriges, Finlands og Østerrikes inntreden i EU ble den norske eksporten av landbruksvarer, som ikke var omfattet av protokoll 2 i avtalen mellom Norge og EU, møtt med økte tollsatser inn til disse landene etter 1.1.95. EU har imidlertid vært villig til å forhandle når det gjelder kompensasjon for tolløkninger på varer som tidligere var omfattet av frihandelsavtalen i EFTA, men som ikke omfattes av avtaler mellom Norge og EU. Disse forhandlingene ble avsluttet sommeren 1995. Det ble bl.a. etablert tollfrie eksportkvoter for såvel basis landbruksprodukter som bearbeidede landbruksvarer. For sistnevnte gruppe var dette en midlertidig løsning i påvente av reforhandlinger av handelsavtalene med EU på dette området.⁴⁹

I slutføringen av protokoll 3 forhandlingene ønsker man, i tillegg til «å løfte inn» «protokoll 2 varene» fra den bilaterale avtalen av 1973, å utvide produktspekteret til å omfatte flere bearbeidede landbruksprodukter. Norge og EU har dessuten, med basis i EØS-avtalen, startet forhandlinger om å utvide handelen med landbruksråvarer, de såkalte artikkel 19-forhandlingene.

Fisk og fiskevarer

Under EØS-forhandlingene ønsket ikke EFTA felles fiskeripolitikk (ressursforvaltning, støtteordninger, mv) med EU. Fiskeripolitikk ble derfor holdt utenfor EØS-avtalen.

Da det innenfor EFTA-landene i begynnelsen av 90-tallet ble oppnådd full frihandel også for fisk, kunne Norge med hjemmel i WTO-avtalen kreve kompensasjon fra EU, fordi svensk, finsk og østerriksk medlemskap i EU fra 1995 medførte gjeninnføring av toll på visse fiskeprodukter. Under kompensasjonsforhandlingene la man til grunn den gjennomsnittlige årlige eksporten til de tre landene for årene 1992-1994. Norge fikk 34 tollfrie kvoter inn til EU, tilsvarende den årlige fiskeeksporten til de tidligere EFTA-landene. Når kvotene er brukt opp, gjelder de tollsatsene som er fastsatt i EØS-avtalen.

⁴⁷ St.prp. nr. 1 (1996-97) side 1.

⁴⁸ St.prp. nr. 1 (1995-96), St.prp.nr. 59(1994-95).

⁴⁹ St.prp. nr. 1 (1995-96).

Tekstilindustrien

EU prøver å beskytte egen tekstilindustri ved å kreve «EU-innhold» i tekstilvarene. Det er for eksempel vanlig å framstille stoffer selv innen EU, og så få det sydd i land utenfor. Så lenge stoffene er framstilt i EU, kan ferdigvarene importeres tollfritt tilbake. Skal EFTA-landene eksportere tollfritt til EU, må imidlertid sluttproduktet være framstilt hjemme. Dette betydde tidligere, at om en norsk produsent bruker østeuropeisk leiesøm, kunne han ikke lenger eksportere varene tollfritt til Sverige i motsetning til en svensk produsent.⁵⁰ Det er imidlertid nylig inngått en avtale mellom EU, EFTA og flere sentral- og østeuropeiske land (såkalt europeisk kumulasjon i frihandelsavtalens opprinnelsesregler) med virkning fra 1. januar 1997, som innebærer at europeiske produsenter får bedre muligheter til å benytte seg av innsatsvarer fra ulike frihandelsområder i Europa.⁵¹ Norge kan dermed på lik linje med EU-land få sydd tekstilvarer i Øst-Europa, og likevel slippe toll på innførsel til EU-land. Avtalen vil omfatte 29 land (EU-15, EFTA 4 og SØE 10) når systemet er iverksatt fullt ut.

«Europeisk kumulasjon» innebærer at frihandelsavtalene i Europa knyttes sammen slik at «opprinnelsesprodukter» fra et frihandelsområde ikke mister sin opprinnelsesstatus ved eksport til et annet frihandelsområde. Etableringen av ordningen gjøres gjennom endringer av de ulike frihandelsavtalenes opprinnelsesregler. Således er protokoll 4 i EØS-avtalen revidert og endret fra 1. januar 1997.

For Norge betyr dette at bedrifter fritt (ikke nødvendigvis bare tekobedrifter, men ordningen har størst betydning for denne bransjen) kan bruke opprinnelsesmaterialer fra de andre 28 landene, uavhengig av hvilken frihandelsavtale som regulerer eksporten av ferdigvaren. I følge WTO-avtalen skal alle kvoteordninger for tekstilvarer opphøre innen ti år. I Norge har Stortinget vedtatt opphevelse innen år 1998.

4.3 Handelshindringer norske bedrifter opplever ved eksport

Teknologibedriftenes Landsforening (TBL) gjennomførte i 1995 en spørreundersøkelse blant alle sine medlemsbedrifter. Av TBLs over 600 medlemsbedrifter besvarte 191 (dvs under en tredjedel) spørreskjemaet. Blant de som svarte dominerer eksportbedrifter, mens de minste bedriftene som produserer for sine nærmiljøer, var underrepresentert. Samme år gjennomførte også Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) sentralt en spørreundersøkelse blant 1386 medlemsbedriften for å avdekke eventuelle handelshindringer ved eksport. Det kom inn 665 svar, mens 458 skjemaer ble benyttet i analysearbeidet. Den sistnevnte undersøkelsen omfattet kun eksportbedrifter, og gjaldt generelle handelshindringer, ikke bare handelshindringer innen EØS-området.⁵²

⁵⁰ Eliassen og Gudbjørgrud (1995).

⁵¹ St.prp. nr. 1 (1996-97).

⁵² NHO (1995).

I TBL-undersøkelsen sier 80 prosent av de bedriftene som svarer, at de ikke opplever *endringer på hjemmemarkedet* som følge av EØS-avtalen. De som opplyser at situasjonen er endret, tilbakefører dette hovedsakelig til at Norge må tilpasse seg EUs regelverk når det gjelder offentlige innkjøp, standardisering og sertifisering.

Av de bedriftene som besvarer spørsmålet bekrefter 22 prosent, at de opplever konsekvenser av norsk «utenforskap i EU». I TBLs rapport er det ikke gjort nærmere rede for hvilke konsekvenser det er snakk om. En noe lavere andel sier at de har foretatt særlige tilpasninger etter at Norge sa nei til norsk EU-medlemskap. En slik tilpasningsstrategi innebærer hovedsakelig å etablere virksomhet utenfor Norges grenser.

TBL gjengir hovedkonklusjonene fra NHOs undersøkelse når det gjelder teknologiindustrien slik: «*Handelshindringene* norske teknologibedrifter møter på EØS-markedet er sjeldent problematiske. I slike tilfeller dreier det seg om vanskeligheter med standarder og produktkrav. Ettersom undersøkelsen ikke åpner for skriftlige utdypninger, konkretiseres heller ikke problemene. TBL har imidlertid grunn til å tro at det dreier seg om manglende bruk og tilgjengelighet av europeiske standarder (o.a. ulike nasjonale standarder) og ulike krav til produkter i forskjellige land.»⁵³

Tyskland og Sverige er de viktigste eksportmarkedene og også de landene der TBL-bedriftene opplever flest handelshindringer. På det tyske markedet er det særlig tekniske handelshindringer som gjelder, og mange kjenner ikke til EØS-avtalen. For handelen med Sverige er det tekniske handelshindringer og kostnader ved grensepassering som oppleves som største handelshindringer.

Generelt viser NHOs undersøkelse blant annet at 391 av de 458 bedriftene, opplever handelshindringer av moderat, stor eller svært stor betydning på det viktigste eksportmarkedet sitt. De viktigste hindringene er av teknisk art som produkt- og sertifiseringskrav, nasjonale tilleggskrav og manglende godkjenning av norske tester og sertifikater. Toll, avgifter, opprinnelsesregler, kostnader ved grensepasseringer, miljøkrav, manglende kjennskap til EØS-avtalen og diskriminering ved offentlige innkjøp utgjør andre vesentlige hindringer. Over halvparten av bedriftene opplever produktkrav som en handelshindring.

En rekke av de hindringene det opplyses om i denne undersøkelsen er krav som er lovlige i følge et harmonisert regelverk. Men en del hindringer oppstår også som følge av spesielle nasjonale krav på områder der det ikke er noe felles internasjonalt lovverk. Av de 458 bedriftene opplyser 65, eller 14 prosent, at kundenes manglende kjennskap til EØS-avtalen er en handelshindring. Dette er først og fremst et problem i Tyskland, men også i Sverige.

Når det gjelder offentlige innkjøp, er det særlig to problemstillinger som nevnes: «Det ene er at innkjøpere foretrekker lokal/nasjonal leverandør selv om det finnes andre som er konkurransedyktige. Det andre er at norske bedrifter faktisk ikke får informasjon, blir invitert eller får lov å delta i anbudskonkurranser.»⁵⁴ Det er 93 bedrifter som rapporterer om diskriminering av utenlandske leverandører, mens 74 bedrifter opplyser å ikke bli informert om anbudskonkurransen.

⁵³ Teknologibedriftenes Landsforening (1995:11).

⁵⁴ NHO (1995:15).

Bransjetilhørighet og hvilket land det eksporteres til spiller en viktig rolle for omfanget på handelshindringene, mens bedriftsstørrelse har liten betydning. Bedriftene oppgir å møte handelshindringer hovedsakelig i Sverige, Tyskland og USA når en ser rapporterte hindringer i forhold til eksport fra Norge til de ulike landene som nevnes.

«Bedriftene innen prosess- og foredlingsindustrien opplever både Sverige, Tyskland og Storbritannia som spesielt vanskelige land, mens teknologi- og tekobedriftene har Sverige som det desidert mest problemfylte eksportland. Møbelbransjen oppgir Tyskland og Danmark som de land der de opplever flest hindringer, bygg- og anleggsbransjen Sverige og Tyskland, mens fisk og havbruk har en mer jevn fordeling på alle de viktigste eksportland, Frankrike, Storbritannia, Brasil, Japan, Italia, Sverige, Finland og USA.»⁵⁵

I 1996 fulgte NHO opp den første undersøkelsen gjennom dybdeintervju med 100 bedrifter.⁵⁶ Av disse oppgir 35-40 bedrifter konkrete eksempler på handelshindringer «i snever forstand». For eksempel er det høye tollsatser for norske produkter inn til USA, Japan, India, Israel, Kina, Taiwan, Thailand, Russland mv. For bedrifter som er medlemmer av *Teknologibedriftenes Landsforening* gjelder hindringene særlig ulike nasjonale standarder og produktkrav. Det opplyses i to tilfeller om diskriminering ved offentlige anskaffelser. Medlemsbedrifter i *Prosess- og Foredlingsindustriens Landsforening* opplever spesielt problemer og handelshindringer «innen områder som toll og opprinnelsesregler, miljøbegrunnede hindringer og emballasjespørsmål.»

4.4 Oppsummering

I dette kapitlet har vi gjort rede for endringer i handelspolitiske rammevilkår på nittitallet, samt hvordan bedriftene opplever og tilpasser seg slike endringer. Vi kan oppsummere i form av følgende hovedpunkter:

- EØS-avtalen, som trådte i kraft 1. januar 1994, sikrer frihandel på alle industrivarer med unntak av bearbeide landbruksvarer. Bilaterale forhandlinger mellom Norge og EU har som siktemål å forbedre markedsadgangen for slike varer
- Handelshindringer som NHOs medlemsbedrifter opplever på de viktigste eksportmarkedene sine omfatter hovedsakelig produkt- og sertifiseringskrav, nasjonale tilleggskrav og manglende godkjenning av norske tester og sertifikater

⁵⁵ NHO (1995:11).

⁵⁶ NHO (1996).

Kapittel 5 Prosjektbeskrivelse

5.1 Innledning

En stor del av verdenshandelen foregår i dag innen multinasjonale selskaper. I tillegg til halv- og helfabrikata, overføres kapital og kompetanse innen slike foretak. Prosjektet har som hovedformål å framskaffe kunnskap om hvilke faktorer som er vesentlige for å velge å legge produksjon til Norge, og hvilke konsekvenser ulike lokaliseringsvalg har for verdiskapingen.

Nyere handelsteori forklarer utviklingen i handel på tvers av land med like varer med stordriftsfordeler i produksjonen og produktdifferensiering.⁵⁷ I den senere tiden begynner man innen denne tradisjonen å fokusere mer på regioner i stedet for land.⁵⁸ Enkelte forskningsbidrag belyser hvor vidt opphevelse av tollbarrierer fører til spesialisering mellom regioner og hvor vidt spesialisering/sentralisering av produksjonen særlig finner sted innen bransjer med betydelige stordriftsfordeler i produksjonen.⁵⁹

5.2 Prosjektopplegg

I arbeidet tas det sikte på å undersøke:

- hvilke faktorer påvirker utenlandske og norske selskapers valg mellom etablering av produksjonsvirksomhet i regionen Buskerud/Telemark/Vestfold eller en region i Sverige?
- hvilke konsekvenser har direkte investeringer for produksjon, sysselsetting og handel med utlandet?

⁵⁷ For nærmere innføring i teorier om multinasjonale selskapers investeringer, se for eksempel Kvinge (1996).

⁵⁸ Krugman 1991, Krugman og Venables 1995.

⁵⁹ Brühlhart og Torstensson 1996.

Prosjektet skal inngå som grunnlag for doktorgrad i sosialøkonomi og skal omfatte:

- Beskrivelse av utviklingen i direkte investeringer til og fra regionen
- Analyser av virkninger for produksjon, sysselsetting og handel
- Analyser av mulige forskjeller i lokalisering av produksjonen mht foretaksspesifikke kjennetegn og kjennetegn ved lokaliseringsområdet.
- Hvordan bør næringspolitiske virkemidler innrettes for at regionen skal kunne tiltrekke seg/ beholde industrivirksomhet ved økt internasjonalisering.

Studien konsentreres om foretak som enten er direkteid av utlendinger eller som selv har virksomhet i utlandet innen næringsmiddelindustri, treforedlingsindustri, kjemisk industri samt verkstedproduksjon i en region i Norge og en region i Sverige. Ved å studere disse fire bransjene i avgrensede regioner, er det mulig å fange opp ulike foretaksspesifikke og landsspesifikke faktorer.

Regionen Buskerud/Telemark/Vestfold har til sammen om lag 50 industriforetak som er direkteid av utenlandske selskaper og i tillegg flere norskeide storforetak med produksjon i utlandet. Over en fjerdedel av utenlandseide industriforetak i Norge er lokalisert i denne regionen. Regionen er også interessant fordi de tre fylkene samarbeider om strategisk næringsplan.

I Sverige er det tre regioner som har forholdsvis mye virksomhet innen næringsmiddelproduksjon, kjemisk produksjon og verkstedproduksjon. Dette er de tre storbyområdene Göteborg, Malmö og Stockholm. Göteborgregionen er spesialisert på kjemisk produksjon og kunnskapsintensiv industri. Stockholmregionen har størst konsentrasjon av virksomheter innen elektroteknisk industri, mens Malmöregionen har noe overvekt innen næringsmiddelindustri. Når det gjelder framstilling av papir og papirmasse, er slik produksjon spredt utover landet, men det finnes noe i alle tre storbyregionene.⁶⁰

Geografisk ligger Göteborgregionen nærmest Norge, og kan således peke seg ut som den mest interessante regionen å sammenlikne med. Endelig valg av region i Sverige vil imidlertid måtte foretas etter at flere norske og svenske foretak er grundigere kartlagt. Det er vesentlig å sammenlikne rammevilkår for bedrifter innen mest mulig lik produksjonsvirksomhet.

5.3 Datagrunnlag, metode og framdrift

For å få best mulig innsikt om de forholdene som skal belyses, kombineres dybdeintervju med statistiske analyser av nøkkeltall. Gjennom prosjektperioden gjennomføres intervju med eiere/ledere innen et utvalg av industriforetak i Norge og Sverige. For statistiske analyser av nøkkeltall hentes det inn data gjennom postenquete til utenlandseide foretak i tillegg til at vi nyttiggjør oss årsrapporter og eksisterende databaser. Postenqueten gjennomføres etter

⁶⁰ Industriförbundet 1992.

mønster av Industriens Utredningsinstitut i Stockholm og skal inneholde spørsmål om følgende forhold:

- type virksomhet hjemme og ute (produksjon, salg, tjenesteyting, mv)
- hvor hovedkontoret er lokalisert
- hvordan omsetning, sysselsetting, lønnsutgifter, utgifter til markedsføring, FoU fordeler seg på de ulike enhetene i konsernet
- valg av selskapsform
- valg av etableringsform (oppkjøp/nyetablering)

Statistisk sentralbyrå (SSB) har et register, SIFON som omfatter norske aksjeselskaper der hele eller deler av aksjekapitalen er på utenlandske hender, filialer i Norge av utenlandske foretak og norske datterselskaper i disse to gruppene. SIFON-registeret inneholder for perioden fra og med 1991 blant annet opplysninger om foretaksnummer, konsernnummer, foretakstype, femsifret næringskode, tresifret institusjonell sektorkode, landkode, kommunekode, tilstandskode (ordinær drift/opphevet/hjemkjøpt), årgang, samlet aksjekapital til pålydende- og børsverdi, aksjekapital eid av utlendinger, omsetnings- og sysselsettingstall. Det er mulig å kople SIFON-registeret til SSBs regnskapsstatistikk og handelsstatistikken samt Norges Bank sin database for utenlandske investeringer i Norge.⁶¹

I tillegg vil det bli søkt om å få bruke databasen til *Industriens Utredningsinstitut* i Sverige. Denne databasen inneholder omfattende informasjon om svenske storforetaks investeringer i utlandet, blant annet Norge. Når det gjelder utviklingen i svenske foretak, vil vi bruke databaser i *Statistiska Centralbyrån*.

Metodemessig forventes det å kunne dra nytte av arbeidet som er gjennomført ved Industriens Utredningsinstitut i Sverige og ved Norges Handelshøyskole i Bergen.

Oppstart med hovedprosjektet er planlagt til høsten 1997 og prosjektet avsluttes våren 2001. Foruten sluttrapportering vil det bli delrapportering underveis. Datainnsamlingen pågår til og med 2000, men det vil være mulig å gjennomføre foreløpige analyser i løpet av siste halvår 1998.

⁶¹ Norges Bank s database om inngående direkte investeringer bygger på en spørreundersøkelse til norske selskaper, inkludert norske datterselskaper av disse, hvor en eller flere utlendinger hadde en stemmeberettiget andel på ti prosent eller mer av eierkapitalen i regnskapsåret. Undersøkelsen omfatter spørsmål om selskapets årsregnskap, antall årverk, navn på utenlandske eiere, hvilket land de er hjemmehørende i, prosentvis andel av eierkapital og av stemmene, hvilken næring den utenlandske eieren driver, gjelds- og fordringsforhold, samt transaksjoner i regnskapsåret mellom det norske selskapet og utenlandske eiere. *Skattedirektoratet* registrerer alle norske foretak med virksomhet i utlandet.

Vedlegg 1 Direkte investeringer

Tabell 1 Utenlandsk direkte investert kapital i Norge ved utgangen av 1990 til og med utgangen av 1995 fordelt på næring

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Oljeutvinning og bergverksdrift	32,2	36,1	30,6	34,8	46,1	48,9
Bank- og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting	18,6	22,0	23,5	23,0	26,6	29,4
Varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet	12,2	21,0	22,9	24,2	22,3	24,9
Industri	7,5	9,9	11,4	12,5	12,9	13,4
Bygge- og anleggsvirksomhet	1,0	2,5	2,3	2,9	2,9	3,2
Transport, lagring, post og telekommunikasjon	0,6	1,8	2,2	2,9	1,8	2,2
Andre næringer	1,1	1,5	1,6	2,1	2,5	2,5
Sum	73,2	94,8	94,5	102,4	115,1	124,5

Kilde: Norges Bank (1996)

Tabell 2a Flyten av direkteinvesteringer til OECD-landene. Million dollar

	1992	1993	1994	1995
Australia	4912	3381	3789	6043
Belgia-Luxembourg	10959	10458	8899	9302
Canada	4461	4980	7280	10716
Danmark	1015	1684	4898	4179
Finland	406	865	1578	917
Frankrike	15928	12142	10955	12996
Irland	102	89	90	..
Italia	3210	3751	2236	4816
Japan	2728	86	888	37
Mexico	4393	4389	7978	4500
New Zealand	1089	2380	2790	2796
Norge	720	1951	652	1363
Portugal	1914	1550	1255	622
Spania	8238	8073	9780	6936
Tyskland	2662	1781	689	9012
Storbritannia	14944	14536	11066	29910
Sveits	411	-83	2947	..
Sverige	-125	3690	6327	13672
Tyrkia	912	797	637	935
Ungarn	1479	2339	1320	4570
USA	18885	43534	49903	74701
Østerrike	940	982	1314	530
Sum	109001	130931	142992	209470

Kilde: OECD (1996)

Tabell 2b Flyten av direkteinvesteringer fra OECD-landene. Million dollar

	1992	1993	1994	1995
Australia	113	1087	5908	3488
Belgia-Luxembourg	11134	3843	2492	9823
Canada	3689	5805	7436	5735
Danmark	2225	1379	3955	3063
Finland	-752	1407	4298	1517
Frankrike	19097	12167	10895	10695
Irland
Italia	5948	7231	5108	5732
Japan	17222	13714	17938	22262
Mexico
New Zealand	391	-1455	2259	1483
Norge	434	882	1862	2446
Portugal	687	107	283	606
Spania	1244	2648	4226	3533
Tyskland	19527	15332	16656	34890
Storbritannia	19037	25729	28110	37865
Sveits	5673	8765	10554	..
Sverige	395	1393	6612	10367
Tyrkia	133	175	78	163
Ungarn	..	11	49	1480
USA	42647	77247	53078	96897
Østerrike	1871	1467	1201	1050
Sum	164997	189659	194933	265544

Kilde: OECD (1996)

Vedlegg 2 Industristruktur. Buskerud fylke

Tabell 1 Sysselsatte i alle industribedrifter etter næringshovedgruppe i Buskerud fylke 1990-1994

	1990	1991	1992	1993	1994
15-16 Nærings- og nytelsesmidler	1384	1322	1237	1335	1388
17-19 Tekstil-, beklednings-, lær og lærvarer	319	291	270	255	272
20 Trevarer	863	818	726	720	733
21 Papirmasse, papir og papirvarer	2985	3052	2856	2784	2777
22 Forlagsvirksomhet, grafisk produksjon mv.	1096	1014	999	1046	1113
23 Kull- og petroleumsprodukter	55	48	47	49	50
24 Kjemikalier og kjemiske produkter	1073	1074	1155	991	931
25 Gummi- og plastprodukter	1086	1026	971	934	915
26 Andre ikke metallholdige mineralprod.	831	696	554	716	635
27 Metaller	147	147	160	178	178
28 Metallvarer, unntatt maskiner og utstyr	943	904	852	876	817
29 Maskiner og utstyr	2517	2807	2695	2835	2778
30-33 Elektriske og optiske produkter	2977	2837	2702	2547	2861
34-35 Transportmidler	1931	1574	1674	1393	1526
36-37 Annen industriproduksjon	872	854	741	772	736
Sum	19079	18464	17639	17431	17710

Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring Industristatistikk)

Tabell 2 Bruttoproduksjonsverdi i alle industribedrifter etter næringshovedgruppe i Buskerud fylke 1990-1994. Million kroner

	1990	1991	1992	1993	1994
15-16 Nærings- og nytelsesmidler	1779	1792	1907	1743	1838
17-19 Tekstil-, beklednings-, lær og lærvarer	178	169	186	192	:
20 Trevarer	980	896	747	726	937
21 Papirmasse, papir og papirvarer	5276	5042	4460	4158	4781
22 Forlagsvirksomhet, grafisk produksjon mv.	737	750	773	767	784
23 Kull- og petroleumsprodukter	:	:	:	:	:
24 Kjemikalier og kjemiske produkter	1232	1254	1270	1201	1274
25 Gummi- og plastprodukter	885	822	803	793	847
26 Andre ikke metallholdige mineralprod.	660	493	:	648	:
27 Metaller	97	99	127	134	132
28 Metallvarer, unntatt maskiner og utstyr	493	:	531	561	:
29 Maskiner og utstyr	:	2675	2407	2647	2669
30-33 Elektriske og optiske produkter	3259	3263	3321	3534	4268
34-35 Transportmidler (unntatt oljeplattformer)	1350	1140	1136	1039	1344
36-37 Annen industriproduksjon	568	553	:	:	704
Sum	20185	19585	20446	20049	21380

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer Industristatistikk)

Tabell 3 Antall industribedrifter i Buskerud fordelt på sysselsettingsgrupper

	1990	1991	1992	1993	1994
1-4	261	262	295	279	253
5-9	140	129	107	111	138
10-19	95	86	85	89	85
20-49	96	95	86	84	93
50-99	29	26	29	32	30
100-199	28	27	28	25	27
200-	19	20	19	18	17
Sum	668	645	649	638	643

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøring Industristatistikk)

Vedlegg 3 Utenlandske eierinteresser. Buskerud fylke

Tabell 1 Antall foretak i Buskerud hvor ti prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandseid

	1990	1991	1992	1993	1994
Industri	28	25	27	25	27
Bygge- og anleggsvirksomhet	2	2	2	2	1
Agentur- og engroshandel mv.	79	85	83	92	99
Detaljhandel	7	8	7	7	9
Transport	4	4	2	2	2
Omsetning og drift av fast eiendom	5	5	5	4	4
Utleie av maskiner og databehandlingstjeneste	3	2	..	1	1
Annen forretningsmessig tjenesteyting	12	10	9	11	14
Andre næringer og uoppgitt næring	6	4	4	3	4
I alt	146	145	139	147	161

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Tabell 2 Utenlandskeid aksjekapital i industriforetak hvor ti prosent eller mer av aksjekapitalen er utenlandseid. Prosentvis andel av total aksjekapital i industriforetak. Buskerud fylke

	1990	1991	1992	1993	1994
15 Næringsmidler	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
21-22 Papir/forlagsvirksomhet	99,9	99,9	99,9	97,9	98,0
24 Kjemikalier og kjemiske produkter	100,0	72,8	72,8	83,0	83,0
25 Gummi og plastprodukter	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
26-27 Ikke-metallholdige mineralprodukt/metaller	70,9	70,9	70,9	100,0	100,0
28 Metallvarer, unntatt maskiner og utstyr	92,7	100,0	100,0	100,0	100,0
29 Maskiner og utstyr	99,6	98,2	97,4	83,5	98,8
31 Elektriske maskiner og apparater	52,2	47,6	47,6	47,1	52,8
33 Med.-, presisjons- og optiske instrumenter, klokker og ur	46,8	49,9	60,1	90,8	82,5
35-36 Andre transportmidler, møbler, annen industriproduksjon	40,3	40,2	40,2	49,2	49,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Litteratur

- Administrasjonsdepartementet *St prp nr 61 (1994-95) Jordbruksoppjøret 1995- Endringer i Statsbudsjettet for 1995 m.m.*
- Andersson, T., T. Fredriksson og Z. Leung (1993) *Distinction between intermediate and finished products in intra-firm trade*. Industriens Utredningsinstitut. Working Paper No 378. Stockholm
- Andersson, T. og T. Fredriksson (1993) *International Organization of Production and Variation in Exports from Affiliates*. Industriens Utredningsinstitut. Working Paper No 377. Stockholm
- Bachtler, J., K. Clement and P. Raines (1991) *The Impact of the Single Market on Direct Investment in Norway*. European Research Centre, University of Strathclyde. Glasgow
- Benito, G.R.G. and G. Gripsrud (1995) «The internationalization process approach to the location of foreign direct investments: An empirical analysis.» Green, M. B. and R. B. McNaughton (ed)
- The Location of Foreign Direct Investment. Geographic and business approach*. Avebury. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney
- Benito, G. G.R. (1995) *Studies in the Foreign Direct Investment and Divestment Behavior of Norwegian Manufacturing Companies*. Dissertation submitted to the Norwegian School of Economics and Business Administration in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor oeconomiae
- Brühlhart, M. og J. Torstensson (1996) *Regional Integration, Scale Economics and Industry Location in the European Union*.
- Dunning, J.H. (1977) «Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach» *The International Allocation of Economic Activity* edited by Ohlin, Hesselborn og Wijkman. Proceedings of a Nobel Symposium Held at Stockholm June 8-11 1976. London
- Eckbo, E. (1991) *Bedriftsoppkjøp, internasjonalisering og konsesjonsregler*. SNF-rapport 12/91
- Eliassen, K.A. og H. Gudbjørgsrud (1995) *Konsekvenser av EØS for norsk næringsliv*. Handelshøyskolen BI. Arbeidsnotat 1995/52
- Finans- og tolldepartementet *St prp nr 59 (1994-95) Om endringer i tollavgifter for landbruksvarer*
- Finans- og tolldepartementet *St prp nr 1 (1994-95) for budsjetterminen 1995 Om tollavgifter*
- Finans- og tolldepartementet *St prp nr 1 (1995-96) for budsjetterminen 1996 Om tollavgifter*
- Finans- og tolldepartementet *St prp nr 1 (1996-97) for budsjetterminen 1997 Om tollavgifter*
- Finans- og tolldepartementet *St meld nr 1 (1996-97) Nasjonalbudsjettet 1997*

- Hammervoll, T. og P. Heum (1993) *De største norske industrikonsernene 1975-1992. Vekst og internasjonalisering*. Arbeidsnotat nr 94/1993. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning. Bergen
- Hødnebo, P. og D. Stokland (1994) *Hvor attraktivt? Norge som lokaliseringsområde for investeringer og produksjon* FAFO-rapport 167
- Industriforbundet (1992) *Sveriges industri* Stockholm
- Krugman, P. (1991) *Geography and Trade*. Leuven University Press, Leuven and The MIT Press, Cambridge
- Krugman, P. and A.J. Venables (1996) *The seamless world: a spatial model of international specialization*
- Kvinge, T. (1994) *Utenlandske oppkjøp og etableringer i norsk industri. Motiver, omfang og utvikling*. FAFO-rapport 162
- Kvinge, T. (1996) *Norske foretaks investeringer i utlandet* Fafo-notat
- Midttun, Noreng, Nygaard (1987) *Utenlandske investeringer i norsk industri - bør de hemmes eller fremmes?* Tano forlag
- Norges Bank (1996a) *Utenlandske direkte investeringer i Norge* Valutastatistikk 2/96
- Norges Bank (1996b) *Norske direkte investeringer i utlandet 1988-1994* Statistikknotat nr 13/1996
- Norges Bank (1997) *Norske direkte investeringer i utlandet* Valutastatistikk 2/97
- Nærings- og energidepartementet *St. prp. nr. 60 (1993-94) Omstillingstiltak for den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien - tiltak i 1994*
- Næringslivets Hovedorganisasjon (1995) *Handelshindringer norske bedrifter møter ved eksport*
- Næringslivets Hovedorganisasjon (1996) *Handelshindringer ved eksport. Rapport II. Dybdeintervju i 100 bedrifter*
- OECD (1996) *International Direct Investment Statistics Yearbook* Paris
- Randøy, T. (1994) *The Motives and Determinants for Foreign Market Servicing. A Survey of Norwegian Foreign Direct Investment*. Doctoral dissertation submitted to the Norwegian School of Economics and Business Administration, Bergen
- Simpson, M. (1994) *Foreign Control and Norwegian Manufacturing Performance*. Discussion Paper no 111 Statistisk sentralbyrå, Oslo
- Stonehill, A. (1965) *Foreign Ownership in Norwegian Enterprises*. Statistisk Sentralbyrå. Samfunnsøkonomiske Studier nr. 14
- Svensson, R. (1993) *Evidence on declining exports due to overseas production*. Working Paper no 369, 1993. Industriens Utredningsinstitutt. Stockholm

United Nations (1995) *World Investment Report 1995. Transnational Corporations and Competitiveness*. New York and Geneva

United Nations (1996) *World Investment Report. Investment, Trade and International Policy Arrangements* New York and Geneva

Utenriksdepartementet *St.prp. nr. 100 (1991-92) Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS), undertegnet i Oporto 2. mai 1992*

Wamli, B. og S.O. Hansen (1993) «Utenlandske direkte investeringer i Norge» *Penger og Kreditt nr. 1 s 18-24*. Norges Bank

Næringslivets tilpasninger ved økt internasjonalisering

Forskningsstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Fafo-notat 1997:8
Bestillingsnummer 881